

Crnogorski glasnik

GODINA XXII. _ BROJ 135. _ SVIBANJ-LIPANJ / MAJ-JUNI _ 2022.

Crna Goro srećan 21. maj!

ČESTITAMO DAN
POBJEDE NAD FAŠIZMOM
I DAN EVROPE 9. MAJ

ČESTITAMO DAN
DRŽAVNOSTI 30. MAJ
DAN ANTIFAŠISTIČKE
BORBE 22. JUN I
DAN NEOVISNOSTI
REPUBLIKE HRVATSKE
25. JUN
DAN GRADA ZAGREBA
31. MAJ

SPECIJALNA PLAKETA ZA
NACIONALNU ZAJEDNICU
CRNOGORACA HRVATSKE

**TEATAR 303 IZ KOTORA
CRNOGORAC U
TRANZICIJI**

Nakon dvije godine odgađanja, iz svima nama dobro poznatih razloga, 9. 5. 2022., na Dan pobjede, u Zagrebačkom kazalištu lutaka, održano **CRNOGORSKO VEČE** u organizaciji Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb

**IZLOŽBA "80 GODINA 13. JULA" NA JABLANICI
GODINE PRKOSA I PONOSA U MUZEJU "BITKA ZA RANJENIKE NA NERETVI"**

SVEČANI KONCERT POVODOM 21. MAJA

PROSLAVA DANA NEZAVISNOSTI CRNE GORE - DA ZA VAZDA

Tradicija obilježavanja 21. maja datira od 2006. godine kada smo u 7. mjesecu u Starogradskoj vijećnici u Zagrebu, organizirali Svečanu sjednicu Koordinacije vijeća crnogorske nacionalne manjine na području RH, uz prisustvo predstavnika najviših institucija republike Hrvatske i Crne Gore i na taj način prvi put obilježili povijesno crnogorsko DA, za NEZAVISNU I EVROPSKU Crnu Goru.

Od 2008. godine Nacionalna zajednica Crnogoraca Hrvatske, Koordinacijsko vijeće crnogorske nacionalne manjine na području Republike Hrvatske i

Vijeće crnogorske nacionalne manjine grada Zagreba organiziraju SVEČANI KONCERT istaknutih umjetnika – muzičara, profesora i pedagoga, iz Crne Gore. Tradicija je, zbog svima nama poznatih razloga, prekinuta u 2020. i 2021. godini, stoga je posebno zadovoljstvo organizirati koncert, 19. 5. 2022. godine, kao nastavak našeg svojevrsnog obola obilježavanja 21. maja kao Dana nezavisnosti Crne Gore (šesnaesta godišnjica), koji je određen i Danom Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba i Danom Koordinacije vijeća crnogorske nacionalne manjine na području RH. Historijsko "DA ZA VAZDA" bio je i logičan izbor i

DE JE ŠTO

ZAGREB

Svečani koncert povodom 21. maja 3

Teatar 303 iz Kotora: Crnogorac u tranziciji 10

Politika Rusije na zapadnom Balkanu 12

Doba politike 14

Tribina: Razumijem te, čujem te 22

Održana redovna skupština Društva "Montenegro" Zagreb 23

KRANJ

Dragi susreti u Sloveniji 24

RIJEKA

NZC Rijeka u gostima 25

Promocija u Gradskoj knjižnici 25

Utisci s putovanja po Crnoj Gori 26

Etno smotra 2022 28

Smotra zborova u Češkom domu u Rijeci 29

SPLIT

Promocija monografije: Zajednica Crnogoraca Split 2001-2021 30

ŠEDNIK

Šednik četvrtkom: Politika je ugušila kulturu 32

KULTURA I UMJETNOST

Predstavljanje knjige Save Bogdanovića u Nikšiću 34

Nova knjiga Dimitrija Popovića 36

Izložba "80 godina 13. jula" na Jablanici 38

Svečana dodjela priznanja časopisa Komun@ 40

ARHITEKTI

Stil Pariza na Cetinju 41

PRILOG

Ogledanje stvarnosti u romanu "Ogledalo" Igora Đonovića 37

CRNOGORSKA TRPEZA

Ukusi Crne Gore 46

Izdavači: NACIONALNA ZAJEDNICA CRNOGORACA HRVATSKE I VIJEĆE CRNOGORSKE NACIONALNE MANJINE GRADA ZAGREBA, Zagreb, Trnjanska c. 35, Tel./Fax: 01/6197 078, 01/6314 264, E-mail: vijece.cg@zg.ht.hr, drustvo.montenegro@zg.ht.hr, Internet adresa: www.vijece-crnogoraca-zagreb.hr

* Za izdavače: Danilo Ivezić i Dušan Mišković * Glavni i odgovorni urednik: Maša Savićević * Redakcija: Milanka Bulatović, Danilo Ivezić, Nikola Čulić, Jovan Abramović, Dušica Malada, Dušan Roganović * Grafička priprema i tisak: Skaner studio d.o.o. * Rukopisi se ne vraćaju * Naklada /Tiraža 1000 Glasilo je, putem Savjeta za nacionalne manjine, financirano iz državnog proračuna RH, putem Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, iz proračuna Grada Zagreba i putem predstavnice crnogorske nacionalne manjine u Zagrebačkoj županiji iz proračuna Zagrebačke županije. Pozivamo Crnogorce, Crnogorce i sve prijatelje da svojim sugestijama, prijedlozima i prilozima pomognu redakciji "Glasnika" na poboljšanju i daljnjem izlaženju lista. Tekstovi nijesu lektorisani te se izvinjavamo autorima i čitaocima.

za naš DAN.

Obraćajući se prisutnim uzvanicima i gostima (među kojima su bili ambasadori i predstavnici Ambasade Bugarske, Italije, Crne Gore, predstavnici grada Zagreba i Zagrebačke županije, Ministarstva kulture Republike Hrvatske, ugledni pojedinci javnog i kulturnog života Republike, predstavnici vijeća i udruge nacionalnih manjina), MILANKA BULATOVIĆ, zamjenica predsjednika Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba je između ostalog rekla:

"Ovaj Dan je i prilika da podsjetimo i na naš obol REFERENDUMSKOM DA, na vrijeme koje umiču, ali i vrijeme koje se nikad ne smije zaboraviti, da su u njima – citiram: "Crnogorci Hrvatske sačuvali su obraz svom narodu", kako reče ugledni crnogorski novinar gospodin Vlatko Simunović, pogotovo zbog svih prisutnih tzv. "kratkoće pamćenja", na ulozu NZCH, njenih članica i vijeća koji su svojim djelovanjem na presudnim i povijesnim zbivanjima u okviru internacionalizacije crnogorskog pitanja kao jedne od najslavnijih stranica naše prošlosti, vezanih uz proces obnove crnogorske državnosti, upisani u njene temelje Tri naša člana bila je je u najužem rukovodstvu Pokreta za evropsku nezavisnu Crnu Goru.

Ovo je prilika i da izrazimo svoju podršku i pomoć Crnoj Gori na nastavku njenog puta samostalne i međunarodno priznate države, njezinim demokratskim iskoracima, i članstvu u Europskoj uniji.

U ambijentu hrvatskog pluralističkog društva, mi smo u okviru integrativnih procesa, nasuprot asimilaciji

i getoizaciji, odabrali kulturu kao našu legitimaciju, odnosno njeno javno afirmiranje u svim sredinama u kojima živimo. S ponosom možemo reći da smo to i ostvarili, kao kolektivitet i pojedinci, s programima koji su postali kulturna događanja i sastavni dio kulture i životne sredine u kojima jesmo, a uz podršku državnih i lokalnih tijela vlasti i na ostvarivanju kolektivnih političkih prava i integracije u politički život Republike Hrvatske. Bez ovog crnogorskog niti Hrvatska niti Zagreb ne bi bili ono što jesu.

Ne sumnjam da će i ova večer biti posebna uz nastup NATAŠE POPOVIĆ - klavir i MARKA SIMOVIĆA – violina, na KONCERTU s programom koji odiše CRNOGORSKIM štihom."

I odista nastup NATAŠE POPOVIĆ na klaviru i MARKA SIMOVIĆA na violinama je koncert za pamćenje. Od izbora stavki i autora u PROGRAMU koncerta (uvrštavanje crnogorskih autora, neki prvi put izvedeni pred zagrebačkom publikom, neki u premijernoj izvedbi) do same virtuoznosti izvedbe. Jednom riječju IZVANREDNO. Jednodušna ocjena svih prisutnih bila je upravo takva. BARAVO!!!

Nakon koncerta prisutni su se mogli malo "okrijepiti" na koktelu uz degustaciju crnogorskih vina VRANCA i KRSTAČA.

Na kraju su i izrečene pohvale organizatorima koji su i ovom prilikom na dostojan i svečan način, onako kako to dolikuje ovom datumu, obilježili jedan od najvećih praznika CRNE GORE- DAN NEZAVISNOSTI.

PROGRAM SVEČANOG KONCERTA

Ludvig van Beethovena

Sonata za klavir violinu op. 47 br.9 "Kreutzer"

Adagio sostenuto. Presto

Andante con Variazione

Finale. Presto

Borislava Tamindžića

Pjesma Buljine

Branko Zenović

Igra

Senad Gačević

Largo

Kraljević crnogorski Mirko Petrović

Tri napjeva: Izgubljena sreća

Moja igra

Na Liparu

Slobodanka Bobana Dabović Đurić

Plavi segment (Premijera)

Borislava Tamindžića

Ples orlića

Crnogorsko umjetničko muzičko stvaralaštvo možda nema tradiciju kao evropsko, ali postoji i, što želim posebno istaći, sve više se razvija. Program večerašnjeg koncerta smo koncipirali upravo da prikažemo raznolikost umjetničkog izraza tri generacije kompozitora koja su rođena i stvarali su i danas stvaraju na tlu Crne Gore, a ta raznolikost, po mom skromnom mišljenju, upravo i čini kulturno bogatstvo jedne zemlje. Ono što me posebno raduje je da sve više mladih ljudi pokazuje interesovanje prema ovoj vrsti umjetničkog stvaralaštva koje se danas razvija u dva pravca: intenzivnim praćenjem isključivo evropskog modernističkog jezika, kao i implantiranjem crnogorskog folkloru doprinoseći, i na taj način, očuvanju kulturne baštine Crne Gore- riječi su kojima je Nataša Popović najavila drugi dio Koncerta posvećen crnogorskim autorima.

Koncert možete vidjeti i poslušati na:

<https://youtu.be/JWLTzkWkXoc>

doc. mr. MARKO SIMOVIĆ svoje muzičko obrazovanje započinje u Pod-gorici, u klasi prof. Igora Simovića. Već sa 15 godina upisuje Muzičku Akademiju na Cetinju i diplomira sa najvećom ocjenom u klasi prof. Romana Simovića. Kao stipendista Vlade Crne Gore magistrirao je na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu, a trenutno je na Doktorskim studijama Univerziteta umetnosti u Novom Sadu. Usavršavao se u zemlji i inostranstvu kod profesora: Emil Kamlarov, Dina Šnajderman, Irina Jašvili, Florijan Balaz, Sergej Kravčenko,

Aleksandar Ostrovsky. Nastupa kao solista i kamerni muzičar u: Crnoj Gori, Srbiji, Hrvatskoj, Albaniji, Bosni i Hercegovini, Ukrajini, Makedoniji, Turskoj, Njemačkoj i Belgiji. Dobitnik je i mnogobrojnih nagrada na republičkim i saveznim takmiče-njima. Nastupao je na: Barskom Ljetopisu, AMA Perast-u, Nikšić Guitar Festival-u, Danima Muzike- Herceg Fest, Grad-Teatru, u okviru projekta Ministarstva Kulture "Crna Gora jedna kulturna adresa", Tivatskom Kulturnom Ljetu, festival "Esspresivo" na Cetinju, u okviru projekta Ministarstva kulture R. Makedonije... Profesionalno se bavi i menadžmentom u muzici. Na tom polju ima iza sebe više od 400 uspješno organizovanih orkestarskih, solističkih i koncerata kamernе muzike. U ulozi menadžera saraduje sa više renomiranih domaćih i stranih umjetnika, a veliku pažnju posvećuje i zaštiti interesa mladih i

perspektivnih crnogorskih muzičara u procesu njihove afirmacije. Do sad je bio angažovan u nekoliko navrata kao menadžer festivalskih orkestara: Kotor Art, AMA Perast, Nikšić Guitar Festival, Budva "Grad-Teatar", a u periodu od 2005.-2011. i na organizaciji muzičkog programa u Kraljevskom pozorištu "Zetski dom" na Cetinju. Član je CSO, Udruženja kompozitora Crne Gore, Potpredsjednik Sindikata kulture Crne Gore, član Predsjedništva Crnogorske Panevropske unije, predavač na međunarodnom kampu kamernе muzike na Ivanovim koritima, koncert-majstor je festivalskog orkestra "Operosa" i kamernog ansambla KIC-a Budo Tomović "CREATION". Sa Goranom Perišićem aktivno nastupa u kamernom duu MarGo. Gostujući je koncert-majstor Bilkent Symphony orchestra u Ankari. Od 2003. godine aktivno se bavi pedagoškim radom, kao profesor violine. U 2018. godini izabran je u zvanje docenta na predmetu Violina na Muzičkoj akademiji Univerziteta u Sarajevu.

mr. Nataša Popović rođena je 1973. godine u Podgorici gdje je završila osnovno i srednje muzičko obrazovanje. 1991. godine upisala je Muzičku akademiju u Podgorici, klavirski odsjek, u klasi prof. Vječeslava Gabrijelova, a 1995. godine diplomirala u klasi prof. Vladimira Bočkarjova. Dva puta je proglašavana studentom generacije, dobitnik je "Plakete" Univerziteta kao i "Decembarske nagrade" iz oblasti umjetnosti. Kao solista i član klavirskog dua dobitnik je više nagrada na republičkim i državnim takmičenjima, a svoje znanje je usavršavala na seminarima prof. Dušana Trbojevića (Srbija), prof. Branka Opačića (Srbija - USA), prof.

Marjana Mike (Poljska - Italija), prof. Zorana Jovanovića (Srbija) i prof. Uroša Pešića (Srbija). U toku studija bila je učesnik brojnih studentskih koncerata u okviru različitih festivala i uspješno predstavljala Muzičku akademiju na susretima akademija iz cijele zemlje. Specijalističke studije iz oblasti kamernе muzike završila je na Fakultetu muzičke umetnosti u Beogradu, u klasi red. prof. Uroša Pešića 1997. godine kao član trija "Camerata montenegrina" sa kojim je nastupala širom zemlje (BELEF, NOMUS, Barski ljetopis, DEUS, Grad Teatar Budva) i osvojila treću nagradu na međunarodnom takmičenju u Italiji, 1997. godine. Kao član ovog trija magistarske studije iz oblasti Kamernе muzike završava decembra 2007. godine na Muzičkoj akademiji na Cetinju u klasi red. prof. Čedo-mira Nikolića (AU Novi Sad - MA Cetinje) sa najvišom ocjenom. U toku i nakon studija, kao klavirski saradnik, saradivala je sa eminentnim profesorima i umjetnicima poput Georgija Sotnjičuka (violončelo - Ukraina), Ljubiša Jovanovića (flauta - Srbija) i Davida Gregorijana (violončelo - Njemačka). Uporedo sa koncertiranjem bavi se i pedagoškim radom, a njeni učenici i studenti dobitnici su brojnih nagrada na državnim, regionalnim i međunarodnim takmičenjima. Od 2008. godine član je klavirskog dua "Aperto" sa kolegom Oleksijem Molčanovim. Juna 2014. godine započinje saradnju sa solo pjevačima, a septembra 2016. godine i sa kolegicom, flautistkinjom, mr. Žanom Lekić. Na Muzičkoj akademiji je u radnom odnosu od 1995. godine. Trenutno u zvanju vanrednog profesora za predmet Kamerna muzika - Studijski program Klavir.

TEATAR 303 IZ KOTORA: CRNOGORAC U TRANZICIJI

Tekst: Milanka Bulatović

Nakon dvije godine odgađanja, iz svima nama dobro poznatih razloga, 9. 5. 2022., na Dan pobjede, u Zagrebačkom kazalištu lutaka, održano je CRNOGORSKO VEČE u organizaciji Društva Crnogoraca i prijatelja Crne Gore "Montenegro" Zagreb

U kojemu smo prijelaznom stadiju, da li još traje promjena i proces, kako to prolazimo?

Odgovori na ovo pitanje pokušali su nam dati naši dragi gosti iz Kotora: TEATAR 303, glumci Nađa Pjetrović i Dragan Buzdovan Buki.

Sve se odigralo 9. 5. 2022. godine, nakon dvije godine odgađanja, na Crnogorskoj večeri u Zagrebačkom kazalištu lutaka. Tema neiscrpna, sa pojedincem u nizu apsurdnih situacija, nerješivih ili rješivih, sa ishodima sličnim ili posebnim. Sve to viđeno u crnogorskom društvu, slično svim drugim tranzicijama, a specifično i naše. Pogotovo što je dano kroz sat vremena humora

i satire, smijeha i gorčine, prepoznatih muka pojedinaca i društva, političkim, ekonomskim i društvenim transformacijama i malverzacijama.

Što je lijek, ako ne smijeh i vrijeme provedeno u opuštajućem doživljaju humornih životnih isječaka, univerzalnim (ne)rješivim problemima.

Hvala Nađi Pjetrović i Draganu Buzdovanu, autoru teksta, redatelju i glumcu. Prikazano razobličava sve loše, daje nam priliku da ga prepoznamo i osvjetlimo, ako ga već ne možemo riješiti.

Posebno hvala što smo još jedanput imali priliku uživati u crnogorskom jeziku i da se ponovo srijecemo u novim predstavama, satiričkim prikazima i beskompromisnim rješenjem crnogorskog društva- kako se reče : "pometi prvo ispred svojih vrata"!

Pozdravili smo se sa našim gostima crnogorskim "gledaćemo se"! i prijevodom : "vidimo se"!

PRAZNIK KNJIGE - POLITOLOŠKO VEČE: POLITIKA RUSIJE NA ZAPADNOM BALKANU

Drugo ovogodišnje predavljanje u Crnogorskom domu u Zagrebu ponovo je okupilo veliki broj uzvanika i gostiju. 28. aprila nastavljena je tradicija koju smo nazvali PRAZNIK KNJIGE - POLITOLOŠKO VEČE. Ovaj put se radilo o knjizi Nebojše Todorovića "Politika Rusije na Zapadnom Balkanu" 15. knjiga biblioteke LUČA, uz učešće Petra Popovića, Stipe Buzara i autora Nebojše Todorovića, čije obraćanje donosimo u nastavku teksta

Proces pisanja ove knjige je zapravo započeo tokom 2019. godine i pisanja završnog rada na postdiplomskim studijama na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu.

Tekli su razgovori između profesora Cvrtila i mene ne samo oko odabira teme već i oko njenog obuhvata, ali sada kada sa ove distance pogledam tema je bila potpuni pogodak jer tema dira prošlost koju je sadašnjost pretvorila u budućnost.

Moj prvi nacrt bio je neobičan za Profesora Cvrtilu iz

razloga što je pored ovih 5 stupova na kojima počiva Ruska vanjska politika prema ovom regionu (kroz studiju slučaja Crne Gore) taj nacrt sadržavao i još jedan.

Taj stup sam nazvao "utjecaj trenutnog međunarodnog poretka na determinisanje odnosa Rusije sa zemljama Zapadnog Balkana. Kao posljedica inercije mog prethodnog završenog studija Elektrotehničkog fakulteta u Podgorici ja napisao taj dio koristeći se zakonima fizike, ubacujući termine poput "mjere neuređenosti zatvorenog sistema" i "zakon o održanju energije", "društvenu entropiju" i čak u tom radu napisao krajnju matematičku formulu "apsolutnog mira u svijetu".

Dobio sam odgovor od profesora Cvrtila da je to zanimljiv pogled na međunarodne odnose, ali takav rad prevazilazi okvire završnog rada na postdiplomskim studijama i ako bih mogao da taj dio preskočim i da ga iskoristim za neku drugu priliku- rekao je na početku autor knjige Nebojša Todorović, i nastavio:

Dakle, motiv za pisanje ove knjige je bio prikazati realnu sliku tih odnosa i pokazati da je rezultat tih odnosa bio

zajednički interes a ne nikako benefit samo jedne strane. Pokušao da pokažem da Rusija kao velika sila kroz čitav ovaj period od uspostavljanja odnosa pokušavala svoj koncept nacionalnog interesa sprovesti na način da ga subteralne nacije Balkana i Crna Gora kao inicijant za uspostavljanje tih odnosa prepoznavali ujedno kao sopstveni interes.

U pisanju dijela knjige koji se odnosi na poshladno ratovske relacije umnogome su mi je pomogao crnogorski veleposlanik u Rusiji Slobodan Backović koji je ujedno i prvi veleposlanik Crne Gore u Rusiji u cjelokupnoj povijesti odnosa ove dvije zemlje.

Dakle tema knjige, a prethodno tema završnog rada, je takva da sam se zapitao jeli u njoj prepoznat izolovan slučaj ili je tema dio fundamentalnog procesa Huningtonovog rata civilizacija u kojem se pravoslavlje samoizoluje, suprostaavlja ostatku svijeta i nameće kao posebnost.

Shvatajući pravoslavlje kao mnogo širi front od ruskog svijeta, Rusija naročito od dolaska Putina na vlast u jačanju svog utjecaja se počinje oslanjati sve više na religiju i crkvu, dok panslavizam i druge determinante padaju u drugi plan postajući samo pomoćno sredstvo u realizaciji tog zadatka.

Plasiraju se teorije o ontološkoj supremaciji pravoslavlja po kojoj je pravoslavlje predstavljeno mnogo bliže Bogu i ako je rimo-katolička crkva zemaljska čitaj materijalna, onda je pravoslavna nebeska.

Ovakva pseudoteorija korištena je da opravda nesnala-

žljivost pravoslavnih zemalja u tranziciji pa je samim tim inkompatibilnost sa demokratskim i liberalnim Zapadom je prirodna jer Zapad i Amerika predstavljaju Antikrista od kojih je pravoslavlje zaštićeno nevidljivom ruskom rukom.

Istovremeno se plasira teza da pravoslavna crkva teži "simfoniji", ali povijesna praksa je pokazala da se crkva gotovo uvijek podređivala vladaru. Ovo se manifestovalo u Vizantiji, Carskoj Rusiji (Moskva-Treći Rim) Nemanjićkoj Srbiji, a to se odigrava i koristi i danas u Vučićevoj Srbiji.

U svim ovim periodima vladar nije običan vladar već je **kosmokrator, a današnja percepcija Putina, u ortodoksnom svijetu je ne samo da je kosmokrator već da praktički prolazi kroz proces apoteoze.**

Što znači da su sva dešavanja na ratištu u Ukrajini ustvari već unaprijed viđena u njegovoj glavi i sve je proračunato te da se ostatak svijeta slučajno ne zavarava jer on je božansku preciznu kalkulaciju napravio unaprijed i sve nepoznate unaprijed definisao. U njegove odluke se ne sumnja, te je svaka greška isključena.

Pokazaće se da je ovaj njegov rat u Ukrajini još jedna u nizu egoizmom uslovljenih grešaka ruskih vladara zbog koji će patiti ruski narod a bilo ih je dosta u povijesti čak i ne tako dalekoj kao što je ruski rat u Avganistanu koji se kao što znamo završio neslavno.

Dakle "istorija ponavlja ali da svaki put sve više košta" kako je to ser Winston Chuchil rekao.

PRAZNIK KNJIGE - POLITOLOŠKO VEČE: DOBA POLITIKE

Toliko politologa izvan Fakulteta političkih znanosti možete susresti samo u Crnogorskom domu u Zagrebu, na tradicionalnom PRAZNIKU POLITOLOŠKE MISLI - predstavljanju knjiga iz biblioteke LUČA. 26. 5. 2022. je to bila knjiga prof. dr. sc. Dragutina Lalovića "Doba države", u čijem predstavljanju su učestvovali izv. prof. dr. sc. Luka Ribarević čije izlaganje možete pročitati u nastavku teksta; izv. prof. dr. sc. Petar Popović i autor prof. dr. sc. Dragutin Lalović čije vam izlaganje donosimo u cjelosti.

izv. prof. dr. sc. Luka Ribarević

Doba država na kušnji

Prije svega, najljepše bih zahvalio na pozivu organizatorima, Vijeću crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba i Nacionalnoj zajednici Crnogoraca Hrvatske, posebice Danilu Iveziću, kao i našem autoru, Dragutinu Laloviću. Nakon što sam u ovome prostoru sudjelovao na brojnim događanjima, iznimno mi je drago da vam se po prvi puta imam priliku obratiti upravo povodom izlaska nove knjige mog profesora i mentora Dragutina Lalovića.

Doba države Lalovićeve je peta knjiga. Sadrži tekstove nastale u posljednjih deset godina. Ne obazirući se, na našu sreću, na maksimu *ne bis in idem*, Lalović se po drugi put upušta u hrvanje s državom: 2008. objavio je svoju prvu knjigu tekstova o državi pod naslovom *Države na kušnji*. Da je dvije knjige potrebno čitati kao cjelinu, na to upućuje već i autorova igra s njihovim naslovima i naslovima njihovih predgovora. Dok *Države na kušnji* započinju predgovorom pod naslovom "Doba država?", predgovor *Doba države* nosi naslov "Države na kušnji". Koje se sve implikacije mogu izvući iz ovakvog ukrštanja naslova pri kojemu je k tome jedan upitnik izostavljen, a jedan plural sveden na singular, ostavljam pažljivim čitateljima da sami odgonetaju. Ovom se prilikom zaustavljam tek na onoj koja je posve očita i nedvojbeno: autor nam poručuje kako je naše doba doba država na kušnji.

Ta je teza, da se poslužim riječima profesora Prpića,

svojevrсна provokacija. Kako je moguće doba koje se otvara 1990. godine označiti dobom država kada je država u marksističkoj tradiciji izvrnuta kritici kao instrument klasne dominacije pa se priziva njezino odumiranje evo već skoro dva stoljeća; kada je neoliberalni udar u drugoj polovini 20. stoljeća tu državu prokazao ne samo kao neučinkovitu nego štoviše i kao opasnu malignu tvorevinu na zdravom društvenom tkivu; kada republikanski autori, suočavajući se s radikalnim iskustvom totalitarizma, njezinu smrt smještaju već u predtotalitarni period između dva svjetska rata? Tome nasuprot, Lalović argumentirano obrazlaže da "država nije problem, nego uvjet mogućnosti rješavanja društvenih i civilizacijskih problema našeg vremena" (14). Trebalo bi biti jasno da projekt države ne samo da nije prevladan ili pak delegitimiran, nego da tek treba biti ostvaren. Lalović pritom ide i korak dalje, ukazujući na to da država ne samo da se tek treba ozbiljiti u punini svojih određenja, nego u pokušaju da se to ostvari nužno upućuje preko sebe same, na formiranje nad-države kao uvjeta mogućnosti optimalnog razvoja svojih regulatornih i emancipacijskih potencijala. A što se ponajbolje može razabrati na primjeru naše, europske zajednice država-nacija.

No isto je tako to država koja je na kušnji, na kušnji da sustane pred tegobnim zadaćama ispunjenja vlastitog političkopavnog programa. Opasnost koja prijete očituje se kao stalna mogućnost da se logika državne suverenosti prometne u osvajačku i porobljavajuću logiku imperija, posebice kada je riječ o najmoćnijim državama. Istovremeno, to je opasnost da se europski projekt izopači u carstvo koje ne samo da može, u ime pravne i ekonomske sigurnosti, suspendirati političko subjektiviranje europskog demosa *ad infinitum*, nego se, pod pritiskom ekonomskih kriza i političkih razočaranja, može rekonstituirati pod znakom fašizma, kao suvremeni Behemot. Doba se država, upozorava nas Lalović, može sunovratiti u doba imperija.

Jedina alternativa takvom scenariju je postimperijalna i protuimperijalna Europa kao kontinentalna demokratska republika. Takva Europa može nastati samo

zajedničkim naporima demokratskih država prava, a istovremeno je i, obratno, upravo takva Europa nužan okvir za zajedničko subjektiviranje europskih građana i njihovih država.

Smisao Lalovićeve argumentacije otkriva se tako kao put koji valja prijeći između doslovno prvih i posljednjih riječi knjige. Afirmacija države odgovor je na zdvojno političko pitanje kojim se knjiga otvara: "Je li Levi-jatan mrtav?". Ponovni je povratak države, međutim, moguć, u smislu ispunjenja njezinih potencijala, samo pod uvjetom ostvarenja sinteze države i suverenosti naroda, pojma kojim knjiga završava. A taj ključni uvjet istovremeno upućuje na nužnost uklapanja postojećih država u šire, federalne, nadržavne konstrukcije kao one u kojima državljani mogu doista postati građani u smislu sposobnosti upravljanja kolektivnom sudbinom u odnosima pune uzajamnosti.

U čitanju Lalovićeve knjige zadržao bih se na tri međusobno povezane točke koje mi se iz moje perspektive čine posebno važnima. Prva se odnosi na pojmovno određenje države, druga na nadržavni okvir kao uvjet mogućnosti realizacije projekta europskih država-nacija, a treća na sintezu države i političkog.

U dugogodišnjem kritičkom dijalogu s ključnim autorima suvremene teorije države Lalović strpljivo gradi svoje poimanje države kao temeljnog političkopavnog projekta moderne. Francuskoj povjesničarki i filozofkinji Blandine Barret Kriegel Lalović duguje odlučujući uvid

o kvalitativnoj, štoviše ontologijskog razlici između države i carstva. U svojoj diferenciranoj genealogiji država Kriegel uspostavlja razlikovanje između suverene države prava i despotske države. Dok je despotska država sljednica drevnih carstava, država prava osviješteno se uspostavlja u otporu spram imperijalne logike osvajanja i dominacije. Ona se formira na području zapadne Europe tijekom 16. i 17. stoljeća kao epohalni *novum*, kao antiimperijalni tip političke formacije koja po prvi puta u povijesti samoograničuje svoju vlast kako bi zaštitila osobnu sigurnost i neovisnost svojih državljana koje aktima kolektivne emancipacije iz statusa podanika uzdiže u pravne subjekte. Suverena vlast države prava podrazumijeva podvrgavanje političke moći pravu i zakonu kao transcendentnoj normi. U opreci spram države prava, kod despotske države riječ je o ideji obnove carstva u moderni. Stoga se može reći kako je samo država prava moderni izum, dok je despotska država transepohalni tip poretka koji se javlja u novom obličju, dostižući klimaks u totalitarnoj partiji-državi.

Kriegelino poimanje države problematično je iz perspektive potrage za općenitim pojmom države. Ako su dva tipa države, država prava i despotska država, dijametralno oprečna, kako je uopće moguće iznaći generički pojam države? Razlike su naprosto prevelike, pogotovo ako je i sam totalitarizam podveden pod despotsku državu kao transepohalnu političku formaciju. Problem se dodatno usložnjuje kasnijim Kriegelinim određenjem i države prava kao modernizirane verzije

predmoderne republike i utoliko transepohalne. Ako su dvije političke formacije kojima se traži zajednički nazivnik carstvo i republika onda je jasno da je ta po-traga unaprijed osuđena na neuspjeh.

Lalović od Kriegel usvaja opreku između države i carstva kao nepremostivu, ali se opredjeljuje za shvaćanje države prava kao epohalne, povijesne tvorevine. U tom smislu slijedi engleskog povjesničara Quentina Skinnera koji državu određuje kao dvostruko impersonalan aparat vlasti koji se razlikuje kako spram vladajućih tako i spram podvlaštenih. Kao suverena, država prava bitno je različita i od predmodernih carstava i republika kao i od totalitarizma koji se javlja kao izravan napad na državu. Lalović političku modernu razumije upravo kao međuvjetovanost države, građanskog društva i nacije kao eminentno modernih političkopravnih, političko-ekonomskih i političkokulturnih projekata.

S time su skopčane dvije pojmovno-terminološke poteškoće. Prva se odnosi na imenovanje predmodernih političkih poredaka. Slično kao i Skinner, Lalović čini ustupak dominantnom shvaćanju države kao transepohalne formacije i prihvaća upotrebu opisnih termina kao što su antička, medievalna ili moderna država. Druga, i ozbiljnija poteškoća, tiče se analitičke primjenjivosti pojma država. Kako na primjeren način označiti veliku većinu suvremenih političkih poredaka koji, iako nisu carstva, zacijelo nisu ni države prava. U osloncu na diferencirano poimanje države kao moći, vlasti i autoriteta talijanskog filozofa i povjesničara prava Alessandra Passerin d'Entrèvesa, Lalović je već u knjizi *Države na kušnji* predložio razlikovanje dvaju tipova države: državu prava i državu moći. Država prava suverena je ustavna i demokratska država. Za razliku od takve države u kojoj se moć pretvara u vlast putem prava, a legitimnost osigurava uspostavljanjem državljana kao političkih subjekata, kao građana, u državi moći proces preobrazbe moći u apstraktnu, impersonalnu vlast blokiran je i sama je moć uzdignuta u princip autoriteta. Politička je moć personalizirana, a suverenost je određena kao najviša moć. Ovom tipologijom Lalović nastoji izbjeći zamku normativne prenapregnutosti pojma država koja bi rezultirala njegovom analitičkom neupotrebljivošću. Po mom sudu takav je kompromis, kojim se u nekoj mjeri žrtvuje kritička oštrina pojma država, opravdan pod uvjetom da se sačuva strogo razlikovanje države spram carstva, s jedne, i totalitarizma, s druge strane. Sav trud oko pojmovnog određenja države čini se, naime, uzaludnim ako se prihvati govoriti ne samo o mekom europskom carstvu kao državi moći nego, prije svega, o totalitarnoj državi (kao što to čini Franz L. Neumann),

o totalitarizmu kao državi bez prava i građana (kao što to čini Jacques Bidet) ili o staljinističkom poretku kao primjeru države moći.

Temeljem prethodno provedenog preciziranja pojma država, Lalović poduzima niz prvorazrednih politoloških analiza koje se tiču ključnih problema s kojima se naša politička društva susreću. Posebno mi se značajnim čini njegovo razmatranje europske perspektive izvedeno polazeći od temeljnog razlikovanja države i carstva. Lalović identificira tri moguća scenarija kada je riječ o budućnosti Europe. Prva mogućnost je formiranje europskog imperija kao projekta kojeg zagovara nemali broj utjecajnih mislilaca. S obzirom na neprevladivu razliku između države kao antiimperijalnog političkog poretka koji se zasniva na pravu i politici i imperija koji uvijek utjelovljuje silu i ekspanziju, Lalović s punim pravom takav scenarij ocjenjuje neprihvatljivim. Iako imperij, u svojim mekšim varijantama možda i može osigurati pravnu i ekonomsku sigurnost svojim podanicima, on svakako ne može dopustiti njihovo subjektiviranje u političkom smislu. Još i gore, realna je mogućnost da taj imperij po svom karakteru bude fašistički i dovede u pitanje cjelokupno naslijeđe političke moderne. Druga je mogućnost ona koju u najvećoj mjeri već živimo, a to je da Europa bude svedena na ekonomski projekt kontinentalnog građanskog društva. Lalović precizno identificira u čemu je ključni nedostatak takve ideje. Paradoksalno se pokazuje da je političko subjektiviranje europskih građana kao *citoyena* preduvjet ekonomskog subjektiviranja svih europskih građana kao *bourgeois*. Paradoksalno, ali ne i bez presedana. Na sličan način na koji je oblikovanje suverene vlasti bilo pretpostavkom izgradnje građanskih društava u nastajućim državama, tako je i sada ideja poopćavanja statusa *bourgeois*, koje podrazumijeva razvijene socijalne politike društvene solidarnosti kako na razini država članica tako i na europskoj razini, nezamisliva bez konstituiranja Europe kao političke države. To je ujedno i treća mogućnost, republikanska Europa kao politički projekt zajednice građana. Bez takve Europe emancipacijski program države koji smjera od pravnog, preko ekonomskog ka političkom subjektiviranju državljana nedovršiv je. Budući da više niti jedna država nije u stanju samostalno odlučivati o svojoj sudbini, s bitnim izazovima građani europskih nacionalnih država mogu se suočiti samo na razini Europe, na razini kontinenta. Biti građanin bilo koje europske države danas, naglašava Lalović, nezamislivo je bez europske građanskosti – "Ako nismo građani Europe, mi uopće nismo građani, nismo ni građani Hrvatske" (161). I razvoj građanskog društva i emancipacijska logika političkog subjektiviranja ukazuju na

nužnost prevladavanja europskih nacionalnih država u sklopu europske kontinentalne republike. Izbor je jasan i zaoštren: to je izbor između demokratske kontinentalne republike i autoritarnog imperija s elementima fašizma.

U tom je smislu vrijedno suočiti se s Lalovićevom ocjenom uzroka tadašnje "ukrajinske krize" iz 2014. Prema Laloviću taj je sukob proizašao iz činjenice da Rusija djeluje kao imperij, a Europu pritom doživljava kao prijetnju u smislu produžene ruke NATO-a. Ti su faktori i dalje na djelu. Nažalost, u trenutnim okolnostima, rješenje koje je Lalović tada predložio, u vidu uključivanja Rusije u europski projekt odgođeno je na neodređeno vrijeme. Postavlja se pitanje što to znači za Europu danas – kako će ona reagirati na agresivno djelovanje imperija na svojim granicama – hoće li to potaknuti njezinu transformaciju u kontinentalnu republiku koja će biti u stanju othrvati se imperijalnom zagrllaju moćnog saveznika, hoće li će postati njegovim pograničnim područjem ili će se pak sama konstituirati kao carstvo pod utjecajem vanjske opasnosti koja dovodi do snažne militarizacije?

Prethodna razmatranja našu pažnju usmjeravaju ka posljednjem problemskom sklopu kojeg bih htio u svojem predstavljanju naglasiti. Riječ je o problemu demokratske države, odnosno demokratizacije države. U tekstu s dalekosežnim teorijskim ambicijama, Lalović identificira kao Rousseauov pokušaj sinteze republikanske tradicije i tradicije teorije države. On ga rekonstruira kroz razmatranje Rousseauova dijaloga s Hobbesom kao ključnim teoretičarem države rane moderne. Lalović pritom s pravom postavlja pitanje je li takav poduhvat uopće moguć s obzirom na to da je Hobbesova teorija države, kao i ona njegova velikog prethodnika Bodina, nastala upravo kao reakcija na revolucionarnu ideologiju narodne suverenosti koju su obojica smatrali krivom za pakao građanskih ratova koji su gotovo uništili njihova politička tijela. Hobbes tako namjesto narodne suverenosti zagovara suverenost impersonalne države; političko podvrgava državi kao pravnom aparatu kako bi se uspostavio pravni mir; političku slobodu revolucionarnog *citoyena* svodi na pravnu slobodu *bourgeois*. Svojom promišljenom analizom Lalović, međutim, uvjerljivo pokazuje da je i kod samog Hobbesa moguće prepoznati neke elemente tog istog revolucionarnog mišljenja koje će od njega preuzeti Rousseau. Radi se o tome da prema Hobbesu država nastaje društvenim sporazumom kao jezičnim aktom kojeg međusobno potpisuju budući podanici, pa je ta i takva država jamstvo njihova pravnog i ekonomskog subjektiviranja kao državljana. Možda i ključna ideja

koja povezuje dva velika mislioca jest ona o subjektu kao autonomnom biću koje se ne pokorava nekoj heteronomnoj volji, nego isključivo samome sebi. Kod Hobbesa oni koji sklapaju društveni sporazum autori su suverene vlasti kao predstavničke. Pokoravajući se zapovijedima suverena kao svog autoriziranog predstavnika, državljanin se tako ne pokoravaju nikome drugome doli sebi samima. Iako Rousseau dijeli takvo shvaćanje, on ga dodatno zaoštava zahtijevajući odbacivanje predstavništva u demokratskoj državi u kojoj svi oni koji se pokoravaju zakonu kao državljanin moraju istovremeno biti upravo oni koji kao građani tvore zakonodavnog suverena. Lalović naglašava da "Rousseau radikalizira takvo stajalište utoliko što je dospio do uvida, za Hobbesa posve nezamislivoga, da u zbiljskom političkom procesu općenita volja može i mora biti (...) volja svih građana u odlučivanju o zakonu" (205). U opreci spram Hobbesa koji smatra da postoji i monarhijski i aristokratski suveren, za Rousseaua suveren ili je demokratski ili ga nema.

Međutim, treba imati na umu da Hobbes, unatoč preferenciji spram monarhije, ravnopravnim smatra sva tri oblika države, i monarhiju i aristokraciju i demokraciju. Kada je riječ o demokraciji u njoj, jednako kao i kod Rousseaua, isti oni koji se kao podanici pokoravaju zakonima su istovremeno oni koji te zakone kao članovi suverene skupštine donose, a predstavništvo u smislu posredništva između jednih i drugih ne igra nikakvu ulogu. Iako Hobbes doista nije mogao zamisliti da bi demokratska država, u smislu zbiljskog političkog procesa izjednačavanja zakonodavne općenite volje i volje svih, bila moguća, na razini znanosti o politici on je tu ideju imao. No, daleko od toga da je poput Rousseaua smatrao da je demokratska suverenost jedino moguća, on je, sasvim suprotno, smatrao da je ona tek jedva moguća jer državu gura preblizu prirodnome stanju. Razlog tome je izostanak jedinstvene volje predstavnika koja ujedinjuje različite i sukobljene volje pripadnika nepovezanog mnoštva. Poučen iskustvom vjerskih i političkih građanskih ratova koji su razdirali fragmentirano socijalno polje kako Engleske tako i Francuske, Hobbes, ne može s pouzdanjem gledati na mogućnost da mnoštvo samo iz sebe oblikuje općenitu volju. U tom smislu, po mom sudu, valja zaključiti da su sličnosti između Hobbesa i Rousseaua još i veće no što se čini. A Rousseauov doprinos se onda to jasnije očitava. Smatram da se u odnosu na Hobbesa, kada je o ovome središnjem problemu konstitucije demokratske države riječ, Rousseauov odlučujući spoznajni proboj očituje u definiranju uvjeta „mogućnosti da se volja svih članova političkog tijela empirijski iskaže kao općenita volja“

(207). Drugim riječima, tek je u promijenjenim povijesnim okolnostima Rousseau mogao precizno pokazati pod kojim je uvjetima demokratska država, kao država u kojoj je općenita volja istovremeno volja svih, moguća. Pritom je temeljni uvjet da se pri glasanju o zakonu radi o zbroju velikog broja malih razlika, a ne o malom broju velikih razlika. Taj je uvjet, koji podrazumijeva da u političkom tijelu nema snažne fragmentacije, bilo moguće zadovoljiti tek u bitno drugačijim povijesnim okolnostima od onih u kojima je Hobbes stvarao.

Da zaključim. Moje predstavljanje, nužno parcijalnog karaktera, bacilo je svjetlo prvenstveno na Lalovićeve važne teorijske doprinose koji su i više nego dovoljan poticaj za čitanje *Doba države*. Međutim, Lalović je u svojoj knjizi demonstrirao rijedak spoj, koji krase tek uzorne politologe, vrhunskih teorijskih uvida i analitičke lucidnosti. To se posebno očituje u njegovim tekstovima u drugom dijelu knjige. Pritom bih izdvojio njegovo, usudio bih se reći nečuveno akribično, čitanje memoara Josipa Manolića. Potaknut pitanjem o tome što nam se to zapravo dogodilo krajem osamdesetih i početkom devedesetih, Lalović se upušta u minuciozno iščitavanje Manolića kao majstora pisanja zaobilaznim načinom. Pristupajući njegovom tekstu s najvećim mogućim poštovanjem, kao da je riječ o jednom od klasika, Lalović uspijeva ako ne jednoznačno odgovoriti na to pitanje, onda barem ponuditi neke moguće linije razmišljanja.

Prof. dr. sc. Dragutin Lalović

Država kao spoznajni i politički izazov europskih građana

Već desetljećima kao nastojim politološki dokučiti, u kategorijalnom polju razvijene teorije države, osnovne razloge i dimenzije višestrukih kušnji kojima je izložena moderna ideja države. U ovoj novoj knjizi, *Doba države* (2020) radikaliziram svoje ranije stajalište i otklanjam temeljne spoznajne dvojbe, koje sam bio barem naznačio u predgovoru knjizi *Države na kušnji* (2008), znakovito naslovljenom "Doba država?" Moje je tadašnje stajalište bilo kritički shvaćeno, kada je shvaćeno, kao prvorazredna teorijska provokacija, premda sam naše doba s razboritim oprezom ipak bio upitnikom označio kao doba država.

I kao da tadašnja provokacija nije bila dovoljna, sada je dalje zaoštravam, izazovno uklanjajući gornji razboriti upitnik, a time i svaku dvojbu glede naše europske političke sudbine! Osnovni razlog zašto sam tako postupio u ranijoj knjizi bio je eminentno polemički u smislu isticanja nezamjenjive uloge država-nacija da

se zajedno i složno uspješno suoče s neprijateljskom idejom imperija. Velika je pouka kapitalne analize Franza Leopolda Neumanna što je u svom *Behemotu* uvjerljivo dokazao da nacistički tip poretka (što dakako važi i za staljinistički) ujelovljuje ne ideju države (ma i "totalitarne") nego krajnje zloćudnog imperija koji uništava svaki pravni i politički poredak i u kojemu nestaje svaki privid čovjekove pravne subjektivnosti. U suvremenom povijesnom kontekstu stoga bi ciklički slijed smjenjivanja razdoblja države razdobljem carstva značio pogibeljnu kušnju u kojoj bi suvremeni Levi-jatan pokleknuo u borbi na život i smrt s totalitarnim (nacističkim i staljinističkim) Behemotom.

Osnovni razlog zašto tu dilemu ovdje jednoznačno rješavam odlučujući se za ideju države a protiv ideje carstva opet je polemički i motiviran činjenicom da su moje analize i prosudbe iskazane u bitno promijenjenom povijesnom kontekstu, da smo u međuvremenu postali *građani* Europske Unije. Što znači da Hrvatska kao demokratska država više nije isključivo ni prvenstveno polje našeg pravnoga, ekonomskoga, političkoga i kulturnog subjektiviranja, nego da to sve više postaje Europa kao cjelina.

U nadmetanju i srazu dviju velikih političkih ideja – ideje države i ideje carstva – Europa će biti ili demokratska država građana ili imperijalni svjetski akter u globalnom odmjeravanju konkurentnih imperijalnih snaga. S takvog vrijednosnog stajališta, naše je doba doba države, doba europskih *citoyens* – a nije doba imperija, doba europskih *bourgeois*, s kvaziuniverzalističkim eurocentričnim pretenzijama. Čime se temeljna politička dvojba "država ili carstvo" objašnjava i kao subjektivno opredjeljenje da se bude politički građanin u demokratskome i pravnom poretku europske kontinentalne države-republike.

XXI. stoljeće, koje započinje već 1990. (u hobsbaumovskom smislu periodizacije povijesnih razdoblja), na samom je početku u znaku nastupa niza novih država-nacija, počevši od Njemačke (koja se najzad ujedinjuje) i Rusije (koja najzad odustaje od kvazisovjetskog carstva), sve do naših malih nacionalnih država, kao što su Hrvatska i Crna Gora. Nasuprot zlogukim pro-ročanstvima, prvenstveno neoliberalnog mondijalizma, o "kraju države", štoviše o krahu države kao ideje, koja navodno neopozivo pripada prošlosti, zagovarao sam i obrazlagao tezu kako država nipošto ne pripada prošlosti, nego da joj prava budućnost tek predstoji u cjelini njezinih još neozbiljenih pojmovnih i funkcionalnih određenja.

Naime, sve globaliziranije građansko društvo ne niječe

nego naprotiv podrazumijeva regulacijski sposobne političke države, u svoj njihovoj nesvodljivoj pluralnosti. Suvremeno uzajamno prožimanje građanskog društva i političke države, dviju sukonstitutivnih sfera slobode čovjeka kao autonomnog subjekta, moguće je shvatiti pod uvjetom da ideju umne države politološki poimamo kao temeljni političkopравни projekt moderne epohe. Pritom je osnovna teorijska poteškoća skopčana s tvrdokornim nerazumijevanjem bitno procesualne logike države kao projekta koji postulira preobrazbu sile ili moći putem prava u zakonsku vlast, kojoj se pojedinci kao subjekti obavezuju na poslušnost kao legitimnom autoritetu. U tom smislu država kao projekt, kao ideja, uvijek je na ogromnoj kušnji da se empirijski u nekoj fazi svoje preobrazbe izopači: kao pravna formacija stalno iznova sustaje kada logika pravne pacifikacije nasilja (fizičkoga i simboličkoga) posrće pred logikom sile, logika mira pred logikom rata, logika uzajamnosti država pred logikom osvajanja. Još temeljnije, država je određena procesualno, i sinkronijski i dijakronijski, kao političkopравни totalitet koji je nezamjenjivi instrument subjektiviranja svojih državljana, u pravnome, ekonomskome, političkome i civilizacijskom smislu. Dobra država tvori slobodne građane, a slobodni građani po samoj logici vlastitog subjektiviranja tendiraju postati građani svijeta. U europskom kontekstu ideja države mora se dokazati kao valjana osnovica kontinentalne transnacionalne političke konstrukcije u izravnoj konfrontaciji s obnovljenom idejom imperija. *Doba države* nastoji pokazati da su zapadnoeuropske države-nacije još uvijek snažno izložene imperijalnoj kušnji, kao i u ranijim stoljećima, čime dovode u pitanje svoju suverenost kao protuimperijalnu sposobnost i volju da se samoograniče na vlastiti teritorij i vlastite državljanete da se afirmiraju kao instrumenti uspostavljanja i jamčenja individualnih prava svojih građana. Takvoj su zadaći dorasle samo pravne i demokratske države koje univerzaliziraju političku i socijalnu građanskost svih svojih državljana. U mjeri u kojoj su u tome uspješne, ako u njima nema segregacije na građane prvoga i drugog reda, takve su države u europskoj konstrukciji samonadmašujuće političke formacije otvorenog tipa kojima je "Europa građana" obzor smislenosti vlastitog opstojanja. Države ne "podnose" globalizaciju kao heteronomnu frivolnu Fortunu nego su aktivni autonomni subjekti u procesu svjetske društvene, ekonomske, kulturne i političke integracije. Daleko od toga da je na izmaku, doba je države pred nama.

S obzirom na znalački pregnantan prikaz mojih teorijskih razmatranja o ideji države, koje ste čuli od kolege Ribarevića, u ovoj se prilici mogu ograničiti tek na dvije

napomene radi dodatnog preciziranja dvaju problemskih sklopova o kojima je u knjizi riječ.

Prvo, u kontekstu aktualne agresije Rusije na Ukrajinu, koja je od početne parcijalne intervencije i pripajanja dijelova ukrajinskih teritorija (2014) prerasla u imperijalni nasrtaj na ukrajinski državni i nacionalni suverenitet (2022), valja se osvrnuti na način na koji sam razmatrao "ukrajinsku krizu" u knjizi. Zapitao sam se: "zašto ponudu Europske unije Ukrajini da se uključi u nju kao u savez slobodnih država Rusija doživljava kao opasnost? Zar sljedeći korak u izgradnji europske arhitektonike nije pridruživanje Rusije? Može li biti cjelovite republikanske Europe bez ruskih građana i njihove države? Zašto Rusija to doživljava kao opasnost?" Ponudio sam dva moguća odgovora: "Prvi: zato što Rusija djeluje po logici imperija a ne države, potencijalne buduće članice Unije. Drugi: zato što Rusija, kao država-nacija, Uniju ne doživljava kao korak prema višoj kontinentalnoj integraciji, nego kao nasrtaj imperija koji služi kao politički paravan ekspanziji NATO-a, dakle američkog mehanizma kontrole nad Europskom unijom i svijetom u cjelini. Po mom sudu, događaji u Ukrajini prilika su Europskoj uniji da najzad spozna da je ona sama moguća samo kao protuimperijalna politička formacija, oslobođena vojnoga i svakog drugog tutorstva SAD-a. Premda ne i suradnje s njime, na bazi pune ravnopravnosti i uzajamnosti. Europi glavni protivnik nije Rusija kao država, nego logika imperija, ne samo američkoga i eventualno ruskoga nego i vlastitoga" (169).

Danas je osnovna dilema otklonjena: Rusija djeluje po logici imperija, a ne države-nacije; i to protuzapadnog imperija jer svoj identitet gradi na svojem navodnom azijskom barbarogeniju "ruskog svijeta". Rusija ne ratuje samo protiv Ukrajine, nego i protiv ideje Europe, a time i protiv sebe same kao potencijalne europske države-nacije. Otuda moje priželjkivanje da će nužan, premda i teško ostvariv, sljedeći korak u izgradnji europske arhitektonike biti "pridruživanje Rusije". Premda i dalje smatram da ne može biti "cjelovite republikanske Europe bez ruskih građana i njihove države", sve upućuje na zaključak da takvu viziju moramo, u ovom stoljeću, skinuti s povijesnoga dnevnog reda. Problem naime nije samo u Rusiji, nego i u samoj Europi. Ako protuimperijalno ujedinjena Europa, u svakovrsnoj kolektivnoj solidarnosti i pomoći ukrajinskom narodnooslobodilačkom ratu, i slomi zube ruskoga Behemota, ostaje posve upitnim koliko će ona sama posrnuti pred taktički ratom iznuđenom ali i strateški opasnom logikom militarizacije koja bi mogla bitno izmijeniti

njezino mirotvorno republikansko pravno i etičko lice, pa da umjesto europeizacije Rusije doživimo rusifikaciju Europe.

Drugo, ne mogu propustiti da iz cjeline naslovljene "Tranzicijski postjugoslavenski putevi prema državi", izdvojim i osvrnem se na moj podroban prikaz političkih memoara jednoga od ključnih aktera inicijalne i odlučujuće faze hrvatske tranzicije, Josipa Manolića (objavljena su dva prva sveska, *Politika i domovina*, 2015. i *Špijuni i domovina*, 2016, dok se treći još iščekuje, najavljen pod naslovom *Izdaja i domovina*; v. poglavlje "Hrvatska dogovorena i planirana tranzicija", 219-254).

Manolićeve memoari upravo su nezaobilazni ako želimo razumjeti inicijalnu fazu smjene dvaju povijesnih režima, njezinu logiku, glavne tokove i aktere te protuslovne domete. No nakon višestrukoga veoma pažljivog čitanja, upravo odgonetanja, manolićevskog zamršenoga publicističko-obavještajnog diskursa, morao sam konstatirati da sam daleko od toga da mogu ponuditi iole jednoznačno tumačenje toga umnogome "šifriranog" štiva. Stoga sam svoj prikaz shvatio kao apel našoj demokratskoj i intelektualnoj javnosti da se mjerodavno uključi u raspravu, za koju su pružene mnoge plodne osnove.

Sudbina je tog teksta paradoksalna. Kad je izvorno objavljen, u kultnome elitnom časopisu *Gordogan* (37/38-2018), tekst je privukao znatnu pažnju i doživio nepodijeljeno priznanje brojnih čitatelja, iz različitih krugova. No sam apel drugima da se uključe u raspravu, ostao je "glas vapijućega". Doslovno se ama baš nitko nije odazvao i odvažio upustiti, na mojem tragu ili mimo njega, da i sam pročita i prouči nadasve uzbuđljive i spoznajno zahtjevne Manolićeve memoare. Nitko se nije odvažio da mi se pridruži u ogledanju s okorjelim profesionalnim obavještajnim kapitalcem, kao da su svi podlegli mojoj sugestiji da Manolić u svojem tekstu superiorno seiri nad nedoumicama s kojima nas kao naivne čitatelje i nišče "civile" neprestance glavoboljno suočava. Čini se da se nikome nije učinilo privlačnim, slijedeći moj pokušaj, da se kao čitatelj s autorom upusti u složenu igru otkrivanja i skrivanja, poluistina i spinova, s autorom koji kao da osviješteno slijedi štrausovsko pravilo da vanjskim egzoterijskim slojem kazivanja prikriva unutarnji ezoterijski meritum.

Imajući sve to u vidu, obnovio sam svoj apel, pa sam u predgovoru knjizi naveo dodatni, drastičan primjer koji jarko ilustrira kako je teško razmrsiti gusto tkanje Manolićevih obavještajnih igara bez granica. Prenosim taj izvod, uz stanovita kraćenja.

Predstavljajući lik Manolića kao političkog aktera ista kao sam da se "politički profilirao unutar obavještajne i političke skupine koju je vodio Titov najbliži suradnik i jedan od najmoćnijih ljudi toga vremena Ivan Krajačić Stevo (od 1945. do smrti, 1986). Manolić ga u svojim memoarima predstavlja kao 'hrvatskog velikana', kao svog uzora, mentora i prijatelja" (v. Manolić, knj. I: 91-92; knj. II: 184-193). Štoviše, "Manolić nas ipak dovoljno jasno upućuje na zaključak kako je baš on bio prvi pouzdanik i designirani nasljednik u Stevinom obavještajnom krugu, kao mreže s kolektivnim političkim identitetom, s priznatom autonomijom i utjecajem u hrvatskoj Službi sigurnosti te s jakim međunarodnim vezama (napose s ruskim i njemačkim službama)".

No što to znači i može značiti? Što znači da je u vrijeme prijeloma Manolić (bio?) vodeća ličnost obavještajnog kruga, koji je decenijama izravno povezan sa sovjetskom (ruskom) armijskom obavještajnom službom?

Govoreći o Krajačićevim sposobnostima u gradnji mreže utjecajnih suradnika, još u toku rata, Manolić navodi i listu tih suradnika. Među njima ćemo s iznenađenjem naći jednu poznatu nam osobu: stanovitog Ernsta Bauera (189). S iznenađenjem, naime, zato što nam je taj lik posebno predstavljen u prvoj knjizi memoara, čak mu je posvećen cijeli odjeljak ("Ernst Bauer, savjetnik bez plaće", knj. I: 357-364). U tome odjeljku Manolić se pita "tko je zapravo Bauer" i tvrdi da će se to znati kad "njemačka obavještajna služba otvori svoju arhivu kao i čiji je agent zapravo bio – njemački, hrvatski ili pak jugoslavenski". Prethodno nam pak iznosi sadržaj svog razgovora s Bauerom, u kojem je "od Bauera zatražio da (mi) dostavi popis agenata, naših emigranata u Njemačkoj, koji su radili za jugoslavenske obavještajne službe, i civilne i vojne". Bauer mu je tom sastanku uručio popis s "gusto otisnutih 98 imena", ali mu ga je Manolić nakon čitanja vratio "želeći neistinito pokazati kako nam zapravo do njega nije stalo i kako je popis koji mi je Bauer daje nešto što mi znamo". Još dok je Bauer bio "šokiran, gotovo izbezumljen" tim postupkom, Manolić ga je zaskočio pitanjem: "Dobro, gospodine Bauer, tko je od navedenih radio za njemačke obavještajne službe... označite agente koji su bili vaši suradnici". Na to je Bauer uzvratilo da nema potrebe da ih označuje jer "sve osobe s popisa bile su naši suradnici" (360-361).

Ma, bravo majstore! Kako uopće razumjeti da nam najprije kaže da mu je teško dokučiti tko je taj Bauer, je li agent-suradnik njemačke, hrvatske ili čak jugoslavenske obavještajne službe (u knj. I), da bismo posve ugredno naknadno od njega saznali da je sve to "puštanje spina" i da je Bauer zapravo – njegov suradnik (knj. II)?! A

sama inscenacija razgovora hotimično je zamagljivanje činjenice da je Manolić, u svojstvu šefa Ureda za zaštitu ustavnog poretka, od svojeg suradnika prethodno bio zacijelo već informiran tko je iz najužeg vodstva HDZ-a bio u mrežama njemačke i/ili jugoslavenske obavještajne službe. Još to nije sve, Bauerovo donošenje popisa "suradnika Službe" bilo je obavljanje "prljavog posla u ime nekih snaga u Republičkoj službi državne sigurnosti koja je time nesumnjivo podvaljivala novoj vlasti". Pa se žali da "kao šef Ureda za zaštitu ustavnog poretka nisam znao da moja služba kao suradnika drži Ernesta Bauera na vezi pod kodnim imenom 'Vepar'". Pa zaključuje na svoj karakteristični način: "Tko je tu osjetljivu informaciju čuvao od mene, čitatelji mogu i sami zaključiti" (363; sve istaknuo – D.L.).

Blistav finale sijanja gustog tkanja protuslovnih naznaka, nakon kojih nam je jedino zaključiti da nas je prefrigani autor namamio u igru odgonetanja u kojoj su sve karte pomiješane.

Takvim predstavljanjem našeg autora, čitatelj je valjda dovoljno pridobiven da se suoči s pravim skandalom kojim nas se izaziva da se velikim nestrpljenjem očekujemo Manolićevu brutalnu dekonstrukciju mita o njegovu glavnom Liku, koja je najavljena u prvoj knjizi da će biti završno 7. poglavlje druge knjige, pod naslovom "Dr. Franjo Tuđman – politički ili obavještajni projekt" (2015: 405-406). Ipak je međutim odustao od toga i samo posijao neke tragove za odgonetanje političkog profila Tuđmana, kao "nekadašnjeg partizanskog kontraobavještajca", koji je svoju disidentsku afirmaciju i političku misiju gradio "u dosluhu s tajnom službom". Tek završni citat, kao poziv na čitanje: cijelo Tuđmanovo opozicijsko "antirežimsko" djelovanje u zemlji i inozemstvu "bilo je namijenjeno održavanju predodžbe o njegovim nedaćama s režimom. Ta zapanjujuća pomisao dovela je u pitanje sve što do tada znao o Franji Tuđmanu..." (knj. II: 144-145, i dalje; istaknuo – D.L.).

Ne mogu shvatiti ozbiljno hrvatskog politologa, čak ni građanina, koji se neće ozbiljno zamisliti nad Manolićevom ocjenom kako je "iluzija da je samostalna država uspostavljena jedinstvenim naporima domovinske i iseljene Hrvatske" (knj. II, 299), nad njegovim zdvojnim upitom "tko dirigira hrvatskim procesom osamostaljenja?" (267), nad njegovim uvidom kako su tada "vojne agenture masovno ušle u sve pore društvenog i političkog života", a njezini suradnici "infiltrirani u inicijativne odbore hrvatskih stranaka u nastajanju" (209). Manolić nas jednoznačno upućuje na promišljanje o udjelu "vojne obavještajne službe u dolasku HDZ-a na vlast" (210) kao i na zaključak da su postojali

"centri moći uključeni u traženje lidera Hrvatske – u Beogradu" (224).

Hrvatski lider bio je, dakle, planiran i dogovoren, kako u samoj Hrvatskoj tako i "centrima moći... u Beogradu". Odnosno, "**Tuđman i Milošević već su tada pripadali istom 'moćnom klanu' koji će zapravo rukovoditi raspadom (podjelom) Jugoslavije**" (107; istaknuo – D.L.).

Jugoslavenski rasplet i dezintegracija zemlje odvijali su dakle kao predstava u "režiji velikih centara moći. **Rat je bio planiran, planiralo ga je vodstvo Armije i nije se mogao izbjeći**" (knj. II, 239; istaknuo – D.L.).

Tranzicija iz staroga u novi režim nije (bio) spontani proces urušavanja truloga režima, demokratski i pravno deficitarnoga te ekonomski suboptimalnoga, nego prvenstveno *promišljen i promišljeno proveden politički i obavještajni projekt*.

Time se umnogome objašnjava zašto su demokratski tranzicijski procesi tako snažno i dugo blokirani i na političkome (kao prijelaz s jednostranačkog monizma na stranački pluralizam i od represivne prema regulacijskoj i pravnoj državi) i na društvenom planu (kao prijelaz s društvenovlasničkog gospodarstva "zatvorenog društva" na tržišnu privredu "otvorenog društva"). Još određenije, objašnjava nam se zašto je zadržan i ojačan najopakiji i po demokraciju i pravnu sigurnost najopasniji dio državnog aparata "starog režima" (represivni obavještajni aparat). U toj dimenziji postoji strukturna zapreka koja bitno i trajno otežava ako ne i onemogućuje demokratsku tranziciju u nas.

Imamo li sve to u vidu, nije nimalo čudno da se projekt konstitucije hrvatske pravne države do dana današnjega suočava s jedva premostivim strukturnim zaprekama i kadrovskim poteškoćama. Umjesto punoga demokratskog diskontinuiteta sa starim nikada do kraja destaliniziranim režimom, sputava nas fatalni kontinuitet privatizacije političke vlasti i podržavljenja privatnog vlasništva. Svjedoci smo sustajanja hrvatske države pred civilizacijski izazovom da se njezin ideologijski i represivni države stave pod učinkovitu demokratsku i zakonsku kontrolu, a stranački pluralizam najzad afirmira kao pretpostavka parlamentarne demokracije.

Čitati Manolića, spoznajni je izazov prvog reda: ne samo zato da bolje razumijemo tko je i kako stari režim upropastio, nego i kako i čijom smo zaslugom bili gurnuti u ratnu pustolovinu koja je civilizacijski poharala postjugoslavenska tranzicijska društva i silno otežala i usporila njihovu modernizaciju.

TRIBINA: RAZUMIJEM TE, ČUJEM TE

U organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Vijeća crnogorske nacionalne manjine Grada Zagreba, a u suradnji sa Centrom za promicanje tolerancije i očuvanje sjećanja na holokaust u Crnogorskom domu u Zagrebu 2. 6. 2022. održana je Tribina - RAZUMIJEM TE, ČUJEM TE - Doprinos Židova hrvatskoj kulturi

Na Tribini su učestvovali: JASMINKA DOMAŠ - književnica i autorica romana KADIŠ I NEBESKI PUTNICI; DUNJA SEPČIĆ - glumica i DANILO IVEZIĆ u ime organizatora.

Prvotno je kao učesnica planirana crnogorska književnica OLJA KNEŽEVIĆ, ali je zbog obiteljskih razloga, i puta u Crnu Goru, morala odustati.

Interesantnu priču, koju je ispričala književnica Jasminka Domaš, o doprinosu Židova hrvatskoj kulturi, vezano uz Grad Zagreb, s mnoštvom podataka i imena osoba koja su obilježila prostor i vrijeme, prisutni su s posebnom pažnjom saslušali. Potresna svjedočanstva o tome kako su u većini slučajeva pripadnici židovskog

naroda završavali za vrijeme ustaškog režima u Hrvatskoj, posebno je iskazana u priči o LEI DEUTSCHER- hrvatskoj dječjoj glumici židovskog podrijetla.

Uz priču su išli dijelovi iz knjige "Kadiš i nebeski putnici", autorice Jasminke Domaš, koje je govorila glumica Dunja Sepčić. Ono što čini posebnost ove knjige je analiza duhovnog stanja, reminiscencija na prošlost i straha od (ne)izvjesne budućnosti njenih junaka (u širokoj lepezi likova od dječaka i djevojčica, preko mladića i djevojaka do zrelih ljudi koji su u mnogo čemu predstavljali građanski sloj zagrebačkog društva u najboljem smislu te riječi), pred njihovo uhićenje, a potom i deportacije u nacističke logore smrti, odnosno o njihovu boravku u uništenju i internaciji. Autorica opisuje "unutrašnju dramu" progonjenih ljudi. Naglasak je na snazi da se i nakon traume započne nov život.

O doprinosu crnogorske zajednice hrvatskoj kulturi govorio je Danilo Ivezić, podsjećajući na pojedince, crnogorskog podrijetla, koji su odista svojim radom i djelovanjem obilježili prostor i vrijeme u ovom Gradu i bez kojih Zagreb ne bi bio ono što je danas.

ODRŽANA REDOVNA SKUPŠTINA DRUŠTVA "MONTENEGRO" ZAGREB

Tekst: Milanka Bulatović

U Crnogorskom domu u Zagrebu, 7.6.2022. godine održana je redovna Skupština Društva "Montenegro"-Zagreb, kojoj je predsjedavala Milanka Bulatović, predsjednica.

Temeljem usvojenog Dnevnog reda prisutne članice i članovi raspravljali su i usvojili:

Izveštaj o radu i Financijski izvještaj za 2021. godinu

Program rada za 2022. godinu:

- Kulturni amaterizam: djelatnost Pjevačkog zbora "Montenegro"
- Kulturne manifestacije: Izložbena djelatnost, Dokumentarni film u Crnogorskom domu, Lučindanski susreti, Crnogorsko veče

Društvo će sudjelovati u realizaciji programa sa nivoa NZCH: izložbe, Dani crnogorskog filma, predstavljanje knjiga iz Programa izdavaštva

Programi u suradnji sa crnogorskim udrugama: susreti, druženja i nastupi Pjevačkog zbora u Gorskom kotaru

(Petrovdanski sabor) u organizaciji NZC Rijeka, Umagu, Splitu, Kranju

Usvojen je i Financijski plan za 2022. godinu sa ukupno planiranim prihodima i rashodima u iznosu od 198.400 kuna.

Odlukom Savjeta za nacionalne manjine od 21.4.2022. godine, navedeni programi su odobreni i bit će sufinancirani u iznosu od 148.600 kuna.

DRAGI SUSRETI U SLOVENIJI

PROSLAVA 21. MAJA

Tekst: Lidija Sekulović

Nakon dvije godine, razlog svima poznat, tradicija druženja i susreta u organizaciji CKPSD "Morača" iz Kranja, nastavljena je 4. 6. 2022. Ovo je bila prilika i za obilježavanje 21. maja, Dana nezavisnosti Crne Gore.

Na poziv CKPSD "Morača" Kranj i čuvenog i nadaleko poznatog njihovog predsjednika, Čeda Đukanovića, članovi i članovi Društva "Montenegro"- Zagreb i predstavnici Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske, odazvali su se proslavi Dana nezavisnosti Crne Gore u prekrasnom parku, izletištu kraj Škofje Loke, 4. 6. 2022. god. Naš nevelik, ali moćan pjevački zbor na čelu sa voditeljem i uglednim harmonikašem Edinom Džaferagićem, Zijadom Mehulićem na kahu i gitaristom Bojanom Radulovićem, održao je tom prigodom koncert u prirodi i izveo niz tradicionalnih pjesama iz Crne Gore: Oj vesele veselice, Oj devojko što mi reče, Prođoh kroz goru, Crna Goro zemljo mila, Niđe nebo nije plavo...

Ono što će se pamtili, to je predivno druženje sa Crnogorcima i Crnogoricama, kao i našim prijateljima u parku, gdje su prigodne govore održali domaćin, Čedo Đukanović, Ana Zeković, otpravnica poslova Ambasade Crne Gore u Sloveniji i Danilo Ivezić, predsjednik NZCH, koji je ovom prigodom uručio predsjedniku

Društva "Morača", Čedu Đukanoviću, dvije Grafičke mape, autora Dimitrija Popovića, koje je izdalo NZCH u povodu značajnih jubileja (Sv. Petar cetinjski i Kralj).

Na pozornici su bila i djeca koja od nas uče kako voljeti svoju, nastaviti tradiciju, ne zaboraviti to i poštivati običaje kraj iz kojeg potječemo. Svečanosti se pridružilo i Matjaž Rakovec, gradonačelnik općine Kranj- regionalnog centra tog kraja, po čijoj smo želji ponovili neke već izvedene kompozicije... uz pratnju i podršku publike. Ne treba posebno naglasiti da smo već pjevali u autobusu prema Sloveniji, a tek nakon priredbe i ručka kojeg su predivno organizirali naši domaćini, zapjevali smo neke stare pjesme od davnina, koje nijesmo čuli dugi niz godina. Posebno nas je zanimalo umijeće i glasovi Edina, porijeklom iz Berana, i "Kranjaca", koji godinama žive u Sloveniji,

Posjetili smo i predivno mjesto Škofja Loka, koje datira još iz srednjeg vijeka, sa prekrasnim dvorcem, plemićkim kamenim palačama, velikim trgom, malim uskim ulicama koje podsjećaju na naš Gornji Grad, obiljem zelenih livada, šuma, borova i okruženih planina.

Nezaboravno!

NZC RIJEKA U GOSTIMA

Tekst i fotografija: Nikola Lučić

Na poziv Društva naroda Bosne i Hercegovine zbor "Montenegri" učestvovao je u programu druženja na sportskom platou riječkog studentskog kampusa na Trsatu.

Susret se održao 08.05.2022. godine a povodom 9. maja, Dana pobjede nad fašizmom u II. svjetskom ratu.

Naš zbor je učestvovao sa tri pjesme iz svog repertoara. Pored naše zajednice u programu učestvovali su: Makedonsko kulturno društvo "Ilinden", Bošnjački zbor "Sevdalinke" i Zajednica Slovaka. Pored kulturnog programa susret je obogaćen i sportskim natjecanjima.

Nakon programa domaćini su goste počastili marendom u dvije varijante: Fažol i Bosanski lonac, za svakoga ponešto.

PROMOCIJA U GRADSKOJ KNJIŽNICI

Tekst: Nikola Lučić; Fotografija: Želimir Novaković

Gradska knjižnica Rijeka upriličila je u svojim prostorima u dvorani Viktor Bubanj na Trsatu 31.05.2022. godine u 18:00 sati promociju treće knjige trilogije crnogorske književnice Jasenke Lalović iz Bara.

Kako je tema trilogije žena u Crnoj Gori i crnogorskom primorju na prostoru od Grblja do Ulcinja, Gradska knjižnica Rijeka pozvala je naš zbor "Montenegri" da svojim nastupom uveličamo čin promocije. Zbor je nastupio sa tri pjesme: "Oj Vrsuto goro velja", "Željmo moje srce gori" i "Oj Cetinje ponos grade". Naš zbor je svojim nastupom uspješno upotpunio program promocije što je publika srdačno pozdravila.

Autorica je na izvrstan način predstavila svoje knjige čitajući ulomke na jedan specifičan način kojim je publici predočila svu plemenitost, požrtvovnost i skromnost crnogorske žene ali i istovremeno i njezinu posebnu hrabrost i ustrajnost.

UTISCI S PUTOVANJA PO CRNOJ GORI

Tekst: Slobodan Petković; Fotografija: Anita Hromin i Luka Bešlić

Vijeće Crnogorske nacionalne manjine za grad Rijeku u suradnji sa Upravom za saradnju sa dijasporom - iseljenicima Crne Gore organiziralo je za svoje članove posjet Crnoj Gori. Posjet s ciljem upoznavanja povijesnih i kulturnih znamenitosti Crne Gore trajao je od 22.05. do 29.05. 2022. godine.

S mještaj je bio u Hotelu Del Medio, Sutomore. Od tuda smo jednodnevnim izletima obilazili primorje, Skadarsko jezero, Cetinje i Lovćen, Podgoricu i Skadar.

Obilazak je počeo 23.05. brodom po Skadarskom jezeru od Virpazara do Rijeke Crnojevića. Ljepota vode i vegetacije Skadarskog jezera i Rijeke Crnojevića te pjesma raspoloženih članova zbora Montenegro obilježili su dan.

24.05. brodom smo oplovili Bokokotorski zaljev, od

Tivta do Kotora. Obišli smo lijepi i slikoviti Herceg Novi. Duž obala zaljeva novoizgrađene marine i hoteli čine novu vizuru kraja. Posjetili smo i otočić Gospu od Škrpjela i slikoviti Perast. Kotor, taj kameni grad, bio je posljednja točka plovidbe. Njegovu smo povijest doživjeli kroz priče vodiča.

25.05. ponosno Cetinje, staru prijestolnicu, njegove znamenitosti Biljardu, Dvor kralja Nikole, Cetinjski manastir, grob kralja Nikole i kraljice Milene u Dvorskoj crkvi na Čipuru, galeriju obišli smo uz stručno vođenje vodiča i dragih prijatelja Cetinjana. Impresionirani vide-nim sa Njegošem u mislima krenuli smo put Lovćena. Preljepa priroda, sva njena snaga i surovost vide se s te planine i Njegoševog mauzoleja kao čuvara. Posjet rodnoj kući Petra II. Petrovića Njegoša - Vladike Rade u Njegošima bio je izuzeno dojmljiv.

26.05. gostoljubiv domaćin u Podgorici bila nam je gospođa Dalila Nišić iz Uprave za dijasporu. Znamenitosti grada od Morače i Sastavaka, preko Stare varoši do novog grada oživjele su i približile nam priče vodiča. Posjetili smo i Plantaže 13. Jul i vidjeli nepregledne vinograde i maslinike. Upoznali smo način proizvodnje, vinski podrum Šipčanik, degustirali njihova vina i ponešto o njima naučili. Još jednom ovim putem zahvaljujemo gđi. Dalili Nišić.

27.05. svaki kamen Starog Bara priča njegovu dugu i slojevitou povijest. Zidine grada, pod njima čaršija, maslinici Đindarin kao i Stara maslina njegovi su simboli. Južnije od Bara, u Ulcinju gradu, utvrdi slikovitih uskih uličica i prekrasnih taraca, pruža se pogled na "debelo" more. Grad na strmoj kao da i danas čeka gusare.

28.05. Skadar, grad u Albaniji, na Skadarskom jezeru sa starom tvrđavom Rozafom, pričom o Skadru na Bojani, bogatstvom voda Bojane i Drima bio je posljednja točka našeg putovanja.

S ovog dugog i dalekog puta vratili smo se prepuni lijepih utisaka, gotovo da bi ga odmah i ponovili

Hvala svima!

ETNO SMOTRA 2022

Tekst: Želimir Novaković; Fotografija: Luka Bešlić

Dana 11.06.2022. godine u Rijeci održana je Etno smotra nacionalnih manjina sa područja Primorsko-goranske županije.

Nacionalna zajednica Crnogoraca Rijeka prisutna je na manifestaciji s uspješnim programom zbora "Montenegri" koji je nastupio s tri pjesme: "Crna Goro zemljo mila", "Vraćam se tebi Boko mila" i "Željom moje srce gori".

Program su uveličali predstavnici većine nacionalnih manjina uz predavljanje bogate ponude svojih specijaliteta.

Program Etno smotre popratio je i lokalni TV Kanal RI.

SMOTRA ZBOROVA U ČEŠKOM DOMU U RIJECI

Tekst: Nikola Lučić; Fotografija: Čana Pilić

Povodom 75 godina od osnivanja slovenskog kulturnog društva "Bazovica" u Rijeci, društvo je dana 17.06.2022. godine priredilo smotru zborova nacionalnih zajednica Rijeke.

Smotra je održana u dvorani Češkog doma Gornji Zamet u Rijeci. Učestvovalo je sedam zborova nacionalnih zajednica. Smotra je otvorena nastupom zbora "Montenegri" Nacionalne zajednice Crnogoraca Rijeke. Nastupili smo sa tri pjesme iz našeg repertoara i to: "Oj Vrsuto goro velja", "Željom moje srce gori" i "Bokeljska noć" autorice Maje Perfiljeve. Poslije zbora "Montenegri" nastupili su: "Češka beseda", KD "Rusina i Ukrajinaca", "Matica Slovačka", Makedonsko kulturno društvo "Ilinden", "Fratelanca" i KPD "Bazovica".

Nakon kulturnog programa u holu dvorane nastavljeno je ugodno druženje i razmjena iskustava.

PROMOCIJA MONOGRAFIJE: ZAJEDNICA CRNOGORACA SPLIT 2001 - 2021

Tekst: Dragana Mrkić

Monografija "Zajednica Crnogoraca Split 2001-2021." u izadnju Skaner studija promovisana je 4. juna u hotelu "Grand" na Cetinju, i sadrži dvodecenijsko djelovanje naših iseljenika u tom hrvatskom gradu.

Od kada postoji to društvo, već dvadeset godina, njeguje kulturu i tradiciju Crne Gore kroz razne manifestacije, i događaje koje su organizovali.

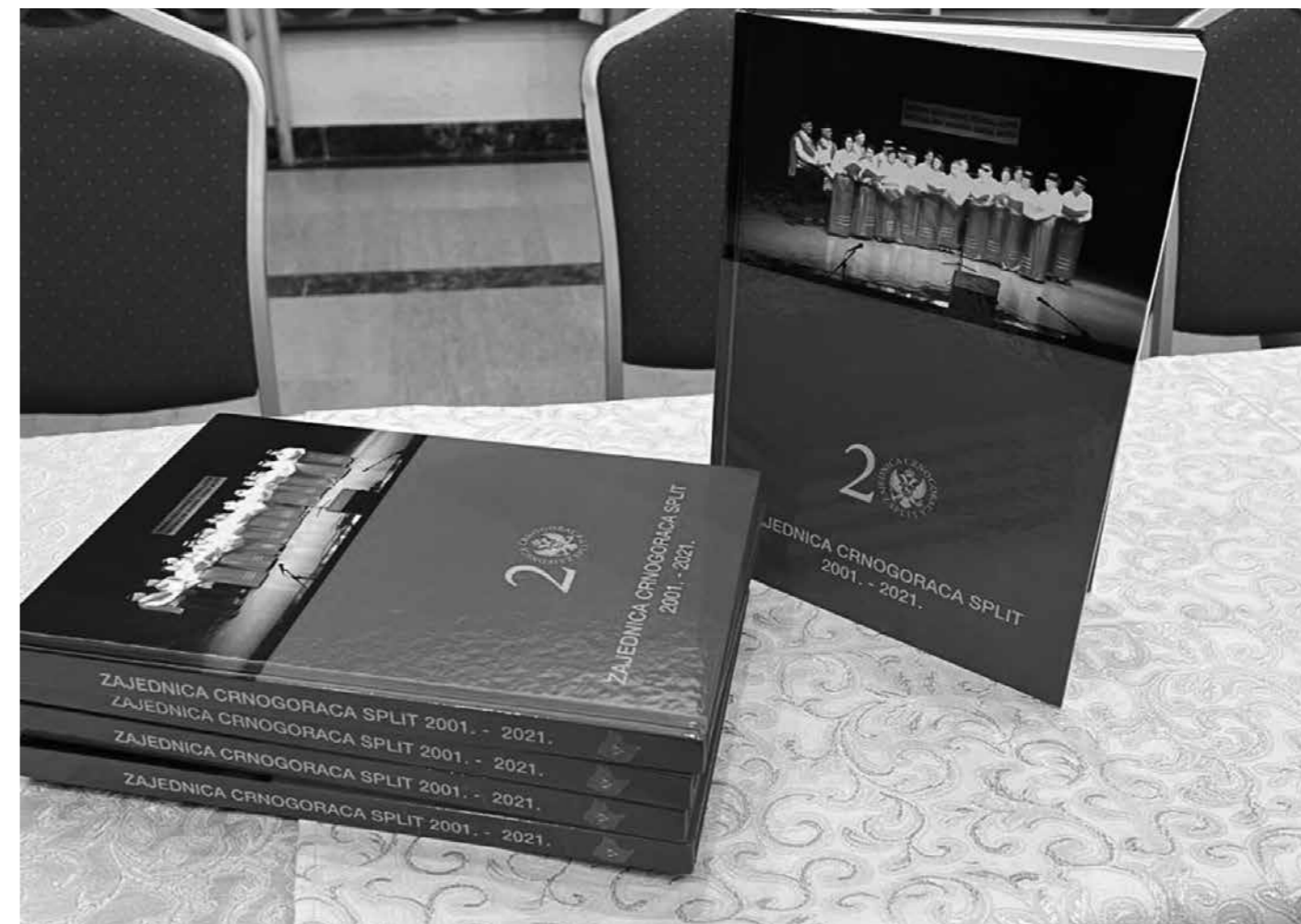
Brojni članovi Zajednice Crnogoraca Split posjetili su Crnu Goru, i zajedno sa Upravom za saradnju sa dijasporom i iseljenicima najavili i nove projekte između dvije zemlje.

"Raduju nas susreti sa matičnom zemljom", kazala je predsjednica Zajednice Crnogoraca Split Dušica Malada Mijušković.

Ona je kazala i da su u monografiji pokušali da sažmu sve godine koje su ispunili brojnim događanjima i susretima sa ljudima iz Crne Gore koji su ih posjetili, a

bilo je tu najviše ljudi iz kulturnog života koji su našim iseljenicima predstavljali svoja muzička, književna, likovna, dramska i druga djela.

Osnivač Zajednice Crnogoraca Split je Borivoje Stevović koji i danas živi u tom hrvatskom gradu, a značajnu

pomoć mu je u osnivanju pružao i naš slikar i scenograf Mijo Adžić koji je radio na mnogim umjetničkim projektima u Hrvatskoj.

Adžić je podsjetio na brojne i davnošnje veze Crne Gore sa Republikom Hrvatskom, i istakao da je samo dio ovog mozaika u knjizi koja je predstavljena.

"Naša dijaspora u biti čuva običaje i tradiciju naroda iz kojeg su potekli. Crna Gora je u Hrvatskoj uvijek imala svoja velika predstavništva i mnogo ljudi koji su ostavili značajan profesionalni pečat u toj zemlji", istakao je on.

Iz Uprave za saradnju sa dijasporom i iseljenicima, koja je i sufinansirala ovu monografiju Arben Jakupi

je izrazio zadovoljstvo što imamo jednu ovakvu dokumentovanu knjigu, i istakao da to se društvo pokazalo svojim rezultatima, i da će se saradnja nastaviti i sa drugim projektima.

Zajednica Crnogoraca Split od 2015. godine ima i Zbor "Crnogorske zore" koji izvodi crnogorske pjesme, imaju i dramsko društvo i već su radili neke predstave, a u planu im je i osnivanje folklornog društva, kako bi naše iseljenike u Splitu učili igrama iz Crne Gore.

Ono što im je zadatak i cilj da i mlade generacije animiraju kako bi Zajednica Crnogoraca u Splitu funkcionisala još bolje i čuvala tradiciju i kulturu našeg naroda u toj zemlji.

ŠEDNIK ČETVRTKOM: POLITIKA JE UGUŠILA KULTURU

Događaj 5. septembra na Cetinju predstavlja najveličanstveniji građanski otpor koji je ovo društvo artikulisalo u posljednjih nekoliko decenija, zbog čega političkim partijama ne smijemo dozvoliti da, manipulišući njime, ubiraju političke poene i od Belvedera prave paradu, poručila je rediteljka i direktorica Festivala internacionalnog alternativnog teatra (FIAT) Ana Vukotić.

Ona je, govoreći u okviru serijala Matice crnogorske "Šednik četvrtkom", ocijenila kako su nepotizam i partitokratija najveći neprijatelj crnogorskog društva i problem koji prevazilazi čak i nacionalizam i nacionalne podjele. Vukotić smatra i da je duhovni i identitetski kapacitet jednog društva moguće graditi isključivo jakim institucijama, a ne "himnom, zastavama i kopicama". "Crna Gora se nakon ponovnog sticanja nezavisnosti zadovoljila time da je priznata, a vrlo malo se bavila razvojem institucija. Te 2006. godine vjerovala sam u progres i dolazak nekog boljeg vremena, a to se nije desilo", rekla je Vukotić.

Upozorila je i da ključni problem crnogorskog društva nijesu ni nacionalizmi i podjele, već nepotizam koji nam ne dozvoljava da se građanski razvijamo. "Ako se oslobodimo nepotizma, oslobodićemo se i podjela i nacionalizma. Svjedoci smo da najbolji u Crnoj Gori nisu dobijali šansu. Oni su ili na margini ili su odavno otišli iz ovog društva. I to je tako koja god vlast da dođe. Vlasti se mijenjaju, ali se po tom pitanju suštinski ništa ne mijenja. Dok ne shvatimo da najbolji treba budu na pozicijama, ne možemo očekivati ni promjene na bolje", kaže Vukotić. Ona u tom kontekstu ističe i da je politika u Crnoj Gori ugušila kulturu.

"U kulturi i umjetnosti su najznačajniji oni ljudi koji se bune. Mi smo išli drugom linijom. Kod nas su prihvatljivi samo oni poslušni. Ti poslušni vode institucije i zato smo mi danas tu gdje jesmo. Bojim se da kultura ovdje nije korektiv. Nijesmo spremni da čujemo drugačije mišljenje i kritiku, a ljude koji se na to usude automatski proglašavamo državnim neprijateljima. Moramo se

konačno dovesti u situaciju da se rukovodioci biraju na konkursima i na osnovu četvorogodišnjeg plana. To se ne dešava, a to je naš najveći problem", ističe Vukotić. Poručuje i kako konačno moramo početi da se "bavimo sobom, a ne dokazivanjem šta mi nijesmo".

"Kulturna dobra najvišeg reda su nam u katastrofalnom stanju i za to nam niko nije kriv do mi sami. Odnos prema našem kulturnom blagu je naš problem. To nije problem ni crkve Srbije niti bilo koga drugog već isključivo naš. Priča o "srpskom svetu" je besmislica. Mi treba da se bavimo sobom, a ne dokazivanjem šta nijesmo. Sveli smo se na zastave, kapice i himnu. Zastave kačimo na štrikove za veš. Ja mislim da se tako ne brani nacionalni identitet. Izgubili smo ozbiljno vrijeme dokazujući šta nijesmo", smatra Vukotić.

Ističe i kako događaji na Cetinju, koji su prethodili intronizaciji mitropolita Srpske pravoslavne crkve u Cetinjskom manastiru prošle godine, predstavljaju "najveličanstveniji građanski otpor koji je ovo društvo artikulisalo svih ovih godina". Vukotić, međutim, primjećuje da taj događaj određene politič-

ke partije sada koriste za ubiranje političkih poena. "Voljela bih da se taj događaj ne politizuje i da se njime ne manipuliše. Političke partije su od Belvedera napravile paradu", rekla je Vukotić.

Kada je riječ o Srpskoj pravoslavnoj crkvi Vukotić ističe i kako SPC, pod različitim imenima, nosi vlasničku strukturu nad velikim djelom crnogorske kulturne baštine i da je to, prije svega, odgovornost naših institucija i Zavoda za zaštitu kulture koji je dozvolio da ti objekti budu devastirani.

"SPC je okupatorska institucija koja raspolaže sa ogromnim kapitalom. Znamo da kroz te svetinje prolazi veliki novac nad kojima država nema nikakvu kontrolu. Crnogorska pravoslavna crkva, sa druge strane, nije dobila status koji zaslužuje, a to je, takođe, naš problem. Vlasti su mislile da će crkvu da odvoje po istom principu po kome su odvojile državu, a to su dva potpuno različita sistema", ističe Vukotić.

Kada je riječ o Temeljnem ugovoru između SPC i države Crne Gore, Vukotić smatra da taj dokument treba potpisati. "Samo je pitanje šta će u njemu pisati. SPC ne smije biti iznad svih drugih crkava u Crnoj Gori", naglašava ona.

Kada je riječ o onom što je uslijedilo nakon 30. avgusta i smjene dugogodišnje vladavine Demokratske partije socijalista, Vukotić ističe da su ti događaji bili "neprijatni, ali i poželjni".

"Jer smo vidjeli ko su ljudi sa kojima živimo i na kom smo mi civilizacijskom stupnju. To govori o društvu koje nije ulagalo u obrazovanje, nauku i kulturu", ističe ona.

Kaže i da Crna Gora više nema "nevladin, već vladin sektor". "Ljudi iz civilnog društva su ušli u institucije i to više nije nevladin, nego vladin sektor", navodi Vukotić.

Kada je riječ o Univerzitetu Crne Gore, Vukotić naglašava kako se ta ustanova godinama sistemski urušava.

"Lažne diplome i trgovina diplomama su urušile Univerzitet. Bolonja nas je, takođe, mnogo koštala. Sada smo došli u situaciju da je teže završiti gimnaziju ili bilo koju srednju školu, nego fakultet po Bolonji", kaže Ana Vukotić.

Govoreći o tri nagrade koje je pozorišna predstava "Šćeri moja", koju je režirala, nedavno osvojila na 14-om Teatar festu "Petar Kočić" u Banjaluci, Vukotić ističe kako je to za nju bilo veliko iznenađenje.

"Prije svega jer je premijera te predstave bila još 2016. godine. Ta nagrada je bila iznenađenje, ali i veliko osvježenje i za nas i za Crnogorsko narodno pozorište", zaključila je Vukotić. Razgovor je vodila novinarka **Tanja Pavićević**.

Kompletan snimak Šednika četvrtkom sa Anom Vukotić nalazi se na sajtu Matice crnogorske (www.maticacrnogorska.me), Facebook profilu i Youtube kanalu.

PREDSTAVLJANJE KNJIGE SAVE BOGDANOVIĆA U NIKŠIĆU

Tekst: Nenad Bogdanović

U organizaciji Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske, Skaner studija i Filozofskog fakulteta iz Nikšića u Svečanoj sali Fakulteta, održano je, 2. 6. 2022., predstavljanje knjige prof. dr. sc. Save Bogdanovića "Prokletstvo poziva"

Sam dolazak pred zgradu Filozofskog fakulteta u Nikšiću, koja je bila zgrada Pedagoške akademije, izazvao je snažne emocije autora knjige koji je prije 53 godine posljednji put iz nje izišao, u lipnju 1969. godine, kao najuspješniji student Pedagoške akademije, kao predsjednik studenata i kao član akademijinog VIS-a "Akademik" a sada se, nakon više od pola stoljeća, predstavlja za jedan sat, njegova knjiga, na Filozofskom fakultetu. Na ulazu nas je dočekao prodekan za znanost i međunarodnu suradnju, prof. dr. sc. Marijan Premović, i odveo k dekanici fakulteta, prof. dr. sc. Tajani Novović i moderatorici predstavljanja knjige, prof. dr. sc. Biljani Maslovarić, prodekanici za nastavu

i financije. U programu predstavljanja knjige, doznali smo, sudjelovat će i prof.dr.sc. Miroslav Doderović. Doznali smo da se u listopadu ove godine priprema obilježavanje 75 godišnjice visokoškolske nastave za odgojno-obrazovne kadrove u Crnoj Gori i tim povodom prisutna ekipa Filozofskog fakulteta je predložila da prvi predsjednik Alumnija bude sam autor knjige, prof. dr. sc. Sava Bogdanović koji bi aktivno sudjelovao u programu obilježavanja ove velike godišnjice. Prijedlog je sa zadovoljstvom prihvaćen.

Sam čin predstavljanja započela je moderatorica, prof. dr. sc. Majstorović te zamolila predstavnika izdavača, NZCH i Skaner studija, mr. sc. Nenada Bogdanovića da ukratko predstavi djelatnosti izdavača, s posebnim osvrtom na kulturnu suradnju NZCH s maticom zemljom, Crnom Gorom.

Nakon toga riječ je dobio prof. Doderović koji je u

podužem osvrtu na knjigu, i tekstove u njoj, posebno podcrtao sustavnost i empirijsku dosljednost u bavljenju pojedinim područjima obrazovanja, prije svega područjem obrazovanja odraslih. Pohvalio je komparativni pristup različitim sustavima obrazovanja od domaćih, hrvatskih i jugoslavenskih iskustava, do sustava obrazovanja u više desetaka država s raznih kontinenata, pri tom naglasivši iskustva obrazovnih sustava u Kini, Sovjetskom savezu, Velikoj Britaniji, Skandinaviji i drugdje. Posebnu vrijednost knjizi, po njegovu mišljenju, je bogata i raznovrsna bibliografija s blizu 300 izvora na desetak jezika. Na kraju svojeg osvrta na knjigu zamolio je autora da iznese svoje poglede na akcije i programe koji bi doprinijeli unapređenju sustava obrazovanja u Crnoj Gori.

Prof. Maslovarić je iznimnim doprinosom ocijenila autoetnografski narativ o tome kako je proteklo sedam desetljeća učenja i pedeset godina poučavanja naglasivši da će to u čitatelja, posebice budućih prosvjetara, biti poticaj za što kvalitetniji pristup svom pozivu - prosvjetara.

Izlaganje autora knjige prof. Bogdanovića bilo je nabijeno emocijama, posebice vizualnim susretom sa slikama na zidu Svečane sale FF svoga profesora Gvozdenovića, potom protokom vremena i događanja u njemu te na kraju kratkim osvrtom na aktivnosti i programe unapređivanja sustava obrazovanja nastavnih kadrova

u Crnoj Gori. Naglasio je potrebu radikalnije promjene prijema studenata koja mora sadržavati provjere digitalne pismenosti prije raznih provjera znanja. Nije dobro smatra autor, da se profesija ili poziv prosvjetara u potpunosti feminizira, što je očiti trend te se fakultet mora ozbiljnije pozabaviti i takvim i sličnim pitanjima kod prijema novih studenata.

Nakon izlaganja autora u diskusiju su se uključili prisutni profesori i studenti te ostali posjetitelji. Predstavljanje je trajalo skoro dva sata, prisutni su bili profesori FF, studenti viših godina odsjeka za sociologiju te ostali gosti, sveukupno više od dvadeset sudionika.

NOVA KNJIGA DIMITRIJA POPOVIĆA: KRATAK ŽIVOT ODRUBLJENE GLAVE

Prilog pripremila: Maša Savićević

Samo dva i pol mjeseca od promocije knjige eseja u kojoj istražuje fenomen mržnje u slikarstvu, Dimitrije Popović u svojoj novoj knjizi ponovno propituje zanimljivu temu

Uvijek jedinstven i poseban Dimitrije Popović predstavio je 13. juna u zagrebačkoj Galeriji Klovičevi davori svoju zbirku priča "Kratak život odrubljene glave", uz performans "Sjeme zla" koji simbolizira našu surovu stvarnost.

Ovo je sedma beletristička Popovićeva knjiga, objavljena je u biblioteci "Hrvatski pisci" u izdanju "Mozaik knjige" iz Zagreba, a sadrži četiri priče: "Kopile", "Kratak život odrubljene glave", "Bokokotorska Vera Ikona" i "Happy New Year".

"Performans 'Sjeme zla' likovno-scenski je produžetak radnje koja se događa u knjizi 'Kratak život odrubljene

glave'. Tu Danteovsku ili Baudelaireovsku premisu da sve ljudsko praktički od početka, od prvog udisaja nosi nešto demonsko u sebi, povijest ljudskoga roda i pokazuje. Dakle, sjeme zla zametnuto je u samome rođenju", objasnio je Popović.

"Nož zaboden u knjigu bodež je surove stvarnosti, i pokazuje kako je upravo zlo u svojim manifestacijama uvijek poticajno za velika književna djela, od grčkih tragičara, preko Dantea, Shakespearea do Dostojevskoga", zaključio je Popović.

"Kratak život odrubljene glave" snažna je, meditativna i uznemirujuća zbirka priča vrhunskog slikara i poznatog književnika Dimitrija Popovića. Četiri priče međusobno se razlikuju, ali povezuje ih autorski rukopis i promišljanje o tankom bridu prirode i nadprirode. Često senzualna i neobična, zbirka nas suočava s velikom ljepotom i tragičnošću života, umjetnosti i smrti.

Urednica izdanja **Hana Vunić** smatra da priče nosi dinamika dualnosti i tenzija između karnalnog, naturalističkog momenta te blagosti i svetosti koja je onostrana. U toj dihotomiji, koja je centrala pokretačka sila u pričama, negativni princip, nazovimo ga tako, pripast će ovome svijetu, dok će svjetlo ostati uvijek u eteru, u domeni umjetnosti i dodaje: "Dualnost se može čitati i u ženskim likovima. Kroz interakciju s arhetipom Majke, čije je naličje Zavodnica, i Djevom dobivamo uvid u unutarnji svijet protagonista. Žene su izvor njihova divljenja i frustracije: one su vječita enigma u međudjelovanju s kojima iskušavaju razne dinamike, do samog kraja ne nalazeći istinsku konekciju, zauvijek odvojeni od svojeg porijekla", zaključila je Vunić.

Kritičarka **Bojana Radović** je istakla specifičnosti literarnog postupka Dimitrija Popovića. Govorila je o njegovom prosedeu simboličkog i metafizičkog karaktera i binarnih opozicija ljudske prirode, ljubavi i mržnje, dobra i zla, života i smrti izraženih specifičnim i sugestivnim književnim stilom. Istakla je da ljepšeg opisa zaliva Boke Kotorske nije pročitala nigdje kao u ovoj knjizi.

Brojnoj publici na kraju se obratio i sam autor Dimitrije Popović i rekao: "Naslovna priča 'Kratak život odrubljene glave' referira se na fenomen o kojem je pisao i Dostojevski u 'Idiotu', a tiče se i medicine. Živi li čovjekova misao još neko vrijeme nakon što je odrubljena na giljotini?", rekao je Popović i dodao kako je

ljudsko tijelo velika tajna i misterij, što dokazuje njegova kompleksnost i funkcioniranje.

"Jezgru svih ovih priča crpio sam iz stvarnosti jer mislim da je upravo stvarnosti ta koja daje mogućnost da djelo nastane, imaginarno uvijek proizlazi iz stvarnog. Naslovna priča apostrofira zanimljivu činjenicu da znanost pokazuje kako četiri sekunde nakon što je glava odrubljena u njoj još postoje impulsi i misli. Što je to što prolazi glavom tada upravo je tajna i ljepota sama po sebi, koja otvara mogućnost za kreativno oblikovanje te ideje u slikarstvu, književnosti, glazbi, umjetnosti općenito", zaključio je Popović.

Prvak glume Hrvatskog narodnog kazališta Dragan Despot interpretirao je odabrane odlomke iz naslovne priče, "Kratak život odrubljene glave".

IZLOŽBA "80 GODINA 13. JULA" NA JABLANICI

U okviru obilježavanja 79. godišnjice Bitke za ranjenike na Neretvi i 77. godišnjice pobjede nad fašizmom u memorijalnom kompleksu Muzeja "Bitke za ranjenike na Neretvi" 7. 5. 2022. otvorena je izložba "80 godina 13. jula - GODINE PRKOSA I PONOSA" posvećena crnogorskom ustanku 1941. Izložba je zajednička programska aktivnost Nacionalne zajednice Crnogoraca Hrvatske i Matice Crnogorske.

Jean-Paul Sartre je rekao da ustanak crnogorskog naroda može služiti na ponos narodima Evrope. Bio je to prvi opštenarodni ustanak u porobljenoj Evropi, kada je oko 30.000 crnogorskih boraca s puškama ili bez pušaka krenulo na Njemce, odnosno na Talijane u tom vremenu i na velikom broju domaćih izdajatelja.

Izložba je koncipirana da podsjetite ne samo "na heroj-

sku borbu crnogorskog naroda nego na borbu svih naroda iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Slovenije, Makedonije, svih koji su se tijekom četiri ratne godine na ovim prostorima borili. Ovdje su svijetli likovi revolucije jugoslavenskih partizana, ali valja skrenuti pažnju posebno na Ljubu Čupića, 'osmijeh pred strijeljanje', koga su Talijani uz pomoć domaćih izdavača, četnika, strijeljali 9. maja, na Dan pobjede 1942. godine. Tu je i Joka Baletić, partizanka od 18 godina, koju su objesili, a tražila je samo da je obučena u crvenu haljinu, jer nije bila ni udata, a bila je partizanka. Prkos zato što smo ustali, prvi organizirano u porobljenoj Evropi, a kada je riječ o ponosu, istinski se Crna Gora i ona i ova i svaki ponos julskim ustankom, jer je to jedna od najsvjetlijih stranica crnogorske historije.

Izložba će biti otvorena narednih desetak dana.

Zahvaljujemo domaćinima i organizatorima manifestacije koje su omogućile ovu izložbu, koja je u prošloj godini prošla mnoge gradove u Crnoj Gori i Republici Hrvatskoj iskorači i na prostoru Bosne ponosne.

Svečanosti su u ime Matice i NZCH prisustvovali **Dra- gan Radulović**, predsjednik Matice crnogorske; **Ivan Ivanović**, generalni sekretar Matice crnogorske; **Danilo Ivezić**, predsjednik NZCH; **Dušan Mišković**, predsjednik Vijeća CNM-a Grada Zagreba i **Milanka Bunčić**, članica Vijeća CNM-a Grada Zagreba.

SVEČANA DODJELA PRIZNANJA ČASOPISA KOMUN@

Za doprinos očuvanju, promociji, zaštiti, valorizaciji i afirmaciji kulturne baštine Crne Gore. Svečanost upriličena 27. 6. 2022. u Perjaničkom domu Centra savremene umjetnosti Crne Gore. SPECIJALNU PLAKETU za Nacionalnu zajednicu Crnogoraca Hrvatske primio je, u naše ime, Ivan Ivanović, generalni sekretar Matice crnogorske.

Na svečanosti u Perjaničkom domu 27. 6. 2022. uručene nagrade časopisa Komun@.

Godišnja nagrada časopisa Komun@ uručena je poznatom publicisti i dugogodišnjem televizijskom uredniku Rajku Ceroviću. Nagradu je uručio Adrijan Vukšanović- ministar bez portfelja Vlade Crne Gore.

Pored godišnje nagrade, državni sekretar u Ministarstvu kulture i medija Vatroslav Belan uručio je i tri specijalne plakete: novinaru Mustafi Canki, dr Srđi Martinoviću i Nacionalnoj zajednici Crnogoraca Hrvatske. U ime

NZCH nagradu je preuzeo Ivan Ivanović, generalni sekretar Matice crnogorske.

Tokom svečanosti dodjele nagrada, prikazan je i kratki TV film o stvaralaštvu Rajka Cerovića, autorke Snežane Rakonjac. Laureatima su, pored plakete, uručena i probrana izdanja iz izdavačke djelatnosti Pobjede.

STIL PARIZA NA CETINJU

ISTORIJA GRADITELJSTVA NA TLU CRNE GORE XIII.

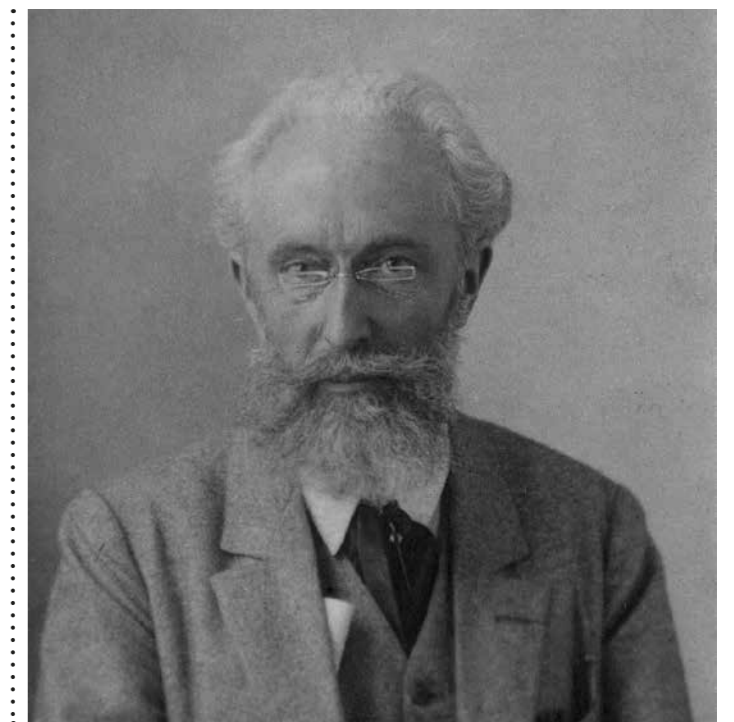
Tekst: Slobodan Bobo Mitrović; Fotografije: Lazar Pejović

Francusko poslanstvo je demonstracija visoko stilizovane Secesije kao autorske arhitekture proizašle iz kreativnog francuskog umjetničkog duha. U polihromatskim tonovima objekat je pomjeren u ekskluzivnu i svečanu arhitektoniku, primjerenu prestižu i moći kakvu je predstavljala francuska država

Francuska je zvanično 1879. godine, kao šesta evropska država, uspostavila diplomatske odnose sa Crnom Gorom. Povremeno su diplomatski predstavnici dolazili na Cetinje iz Skadra ili Dubrovnika, da bi 1895. godine ministar rezident **Pol Depre** odlučio da izgrade stalno poslanstvo na Cetinju. **Pol Gade**, (1872-1931) mladi francuski arhitekt je došao u Cetinje 1905. godine, i veoma studiozno, nakon ispitivanja svih okolnosti, sačinio program i projekat budućeg poslanstva.

Gade je diplomirao arhitekturu u **Nacionalnoj školi lijepih umjetnosti** u Parizu (1904). Radio je projekte

diplomatskih objekata za francusko Ministarstvo inostranih poslova. Generacijski je vezan za braću Pere jer im je otac Pol Gadea, **Žilijen**, svima bio profesor. **Braća Pere** u Parizu među prvima počinju primjenu armiranog betona u građevinarstvu.

Pol Gade se zalagao za racionalizam u arhitekturi, pa ističe konstruktivni sklop objekta kao vidni dio arhitekture. Fasadni zidovi su ispunjeni ili oblogi i ne smiju da maskiraju konstrukciju koja afirmiše anatomiju objekta. Obrada fasade oblogom debljine 10 cm je novost koja je krenula u arhitekturi Art Nuvo stila. Oblaganje keramičkim pločicama, stilizovanim floralnim motivima je našlo svoju primjenu na Cetinju istovremeno kad i u Parizu.

U suterenu, rađenom u denivelaciji terena smještene su tehničke prostorije, kuhinja, iz koje se teretnim liftom hrana dopremala po svim etažama.

Prizemlje je reprezentativno sa monumentalnim ulazom u keramičkoj dekoraciji, mermernim stepenicama, centralnim holom, kabinetom ministra, sekretara. Mali i veliki salon i trpezarija su salonskim velikim vratima mogli da se pregrađuju, a u svečanim prilikama spajaju u jedinstven prostor. Raskošno elipsasto stepenište od bijelog mermera sa Art Nuvo ogradom je enterijerski dio centralnog hola. Velika dvokrilna vrata su vodila u vrt, što je bila neophodna veza za organizovanje vrtnih

zabava u ljetnim mjesecima.

Na spratu su spavaće sobe, sa kupatilima garderobnim degažmanima, a na mansardi soba za učitelja, učionica za djecu i sobe za poslugu.

Stilizovana kapija, fenjeri i ograda na spoljnim stepenicama, mozaik mermernim podovima u enterijeru, devet kamina, svaki drugačije oblikovan od različitih mermera, parkovsko uređenje, sa glorijetom i balustrima izazivaju čuđenje, kako je sve to, savršeno zanatski, stilski i estetski moglo biti napravljeno prije 115 godina. Centralno grijanje i električna u objektu su znak najvećeg komfora tog vremena. Cjelokupni kompleks je ekonomski i tehnološki samoodrživi sistem nezavisan od gradskih usluga. Teniski teren, ekonomat i vrt su visoko kultivisani zbog čega je baštovan **Mozer** došao iz Pariza gdje je inače održavao Versajske parkove.

Francusko poslanstvo je demonstracija visoko stilizovane Secesije kao autorske arhitekture proizašle iz kreativnog francuskog umjetničkog duha. U polihromatskim tonovima objekat je pomjeren u ekskluzivnu i svečanu arhitektoniku, primjerenu prestižu i moći kakvu je predstavljala francuska država.

I danas se na Cetinju poslije 115 godina priča o banketima, jelovnicima i muzici koja se svirala na prijemima, o stilu života u ovoj zgradi.

Ogist Pere (1874-1954) je bio izvođač Gadeovog projekta, sa preduzimačem **Andrea Safre**. Autor dekorativne keramike na fasadama i djelimično u enterijeru je **Aleksandar Bigo (1862-1927)**.

S braćom **Gustavom (1876-1952)** i **Klodom (1880-1960)**, Ogist je 1905. godine osnovao projektni biro i građevinsku firmu "**Braća Pere**". Od 1940. Ogist je predavao na Školi lijepih umjetnosti u Parizu. Nakon II svjetskog rata kao glavni urbanista Pariza, radio je na projektima obnove grada (1945-54).

Novi građevinski materijal armirani beton je revolucionarna promjena u konstruktivnim sistemima nisko i

visokogradnje. Novim saznanjima iz statike, mehanike i otpornosti materijala, sa novom tehnologijom gradnje, razvija se nova arhitektonska filozofija, novo poimanje kuće, nova likovnost i estetika.

Po angažmanu prijatelja arh. Pol Gadea, firma "Braća Pere" izvodi armirano betonsku konstrukciju na zgradi Francuskog poslanstva (1909-10). U literaturi se povezuje Cetinjski projekat sa stambenom zgradom u Ulici B. Franklina br. 25. u Parizu (1903-04), koju je radio Ogist Pere. Slični arhitektonski rukopisi su uobičajeni manir u istorijskim epohama.

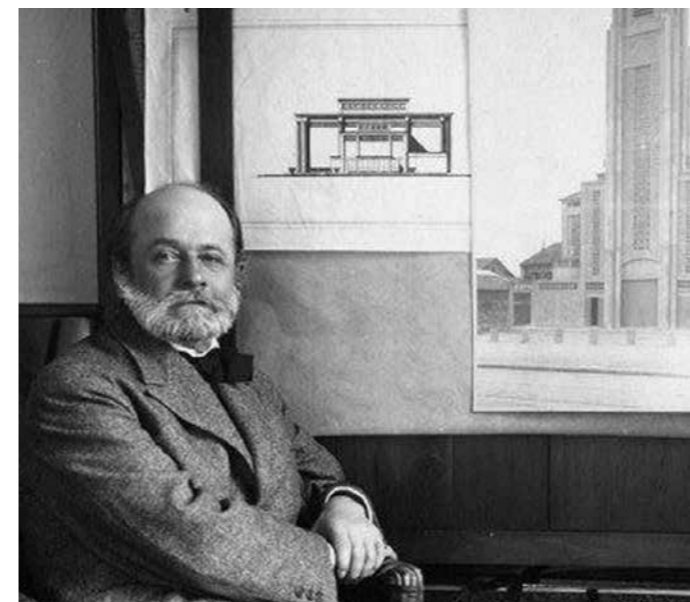
Zanimljivo je da je **Le Korbizje (1887-1965)** počeo da radi, tih godina, kod Perea u biou kao pripravnik. Kasnije je pričao da je cijelog života bio zahvalan Ogistu Perea jer ga je uputio u tajne armiranog betona, ali kaže: "Stalno smo se prepirali - on bi uvijek prvi počinjao".

Ljepota francuskog poslanstva naprosto izaziva odraz u duši posmatrača, kao živa slika izrasla iz neke istorijske slike skrivene ljepote.

Francusko poslanstvo nije samo primjer možda najljepšeg objekta u arhitekturi Crne Gore, već je svakako uticalo na emancipatorski i kulturni preobražaj grada.

Na Cetinju, arhitektura je prestala da bude graditeljstvo. Ona je opredmećena istorija grada i države.

Od 1949. godine zgradu koristi Centralna narodna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević".

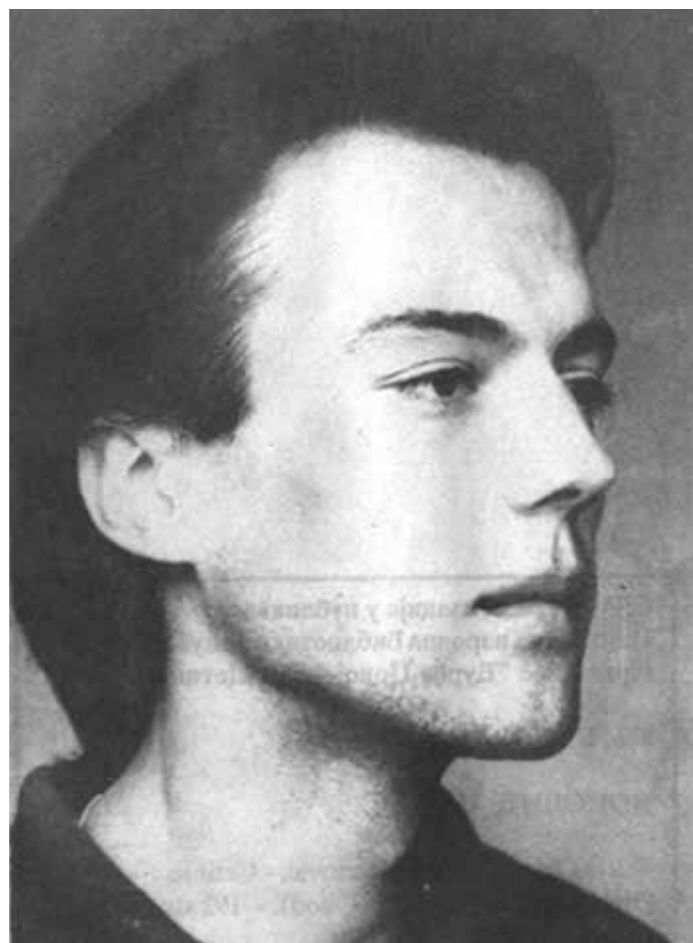
OGLEDANJE STVARNOSTI U ROMANU "OGLEDALO" IGORA ĐONOVIĆA

Tekst: Bojana Pržić; Prilog pripremio: Vesko Pejov

Predmet proučavanja autora u ovome radu jeste roman *Ogledalo* (1996) crnogorskog pisca Igora Đonovića. Interpretacijom romana nastoji se ukazati na njegove formalne i značenjske osobenosti te se tumače načini na koje se u njemu razbijaju nacionalni stereotipi i posljedice jednostranog tumačenja istorijskih dešavanja te sukoba koji se očituju na nacionalnom ali i individualnom nivou.

Za savremenu crnogorsku književnost se može reći da pravi veliki iskorak u odnosu na sve ono što joj je prethodilo: "Nova je u odnosu na njenu prethodnost, jer je diskurs postmoderne osjećajnosti njena estetska, intelektualna i kulturološka svojina. Uzdrmana su epska naravoučenija, razbijeni tabui, skrajnute poetike seoskog realizma i nacionalističkog populizma. Ušlo se u urbane teksture."¹ Roman *Ogledalo* Igora Đonovića dobar je primjer svega navedenog, te ćemo u njemu posebno tumačiti razbijanje nacionalnih stereotipa i posljedice jednostranog tumačenja istorijskih dešavanja te sukoba koji se očituju na nacionalnom ali i individualnom nivou. Uočićemo kako su to strukturni elementi romana povezani i sa samom temom i idejom djela.

Crnogorski pisac Igor Đonović rođen je 21. januara 1966. godine. Pisao je prozu, poeziju, eseje. Na Filološkom fakultetu u Beogradu studirao je srpskohrvatski jezik i jugoslovensku književnost. Stradao je nesrećnim slučajem odronivši se s planine 5. maja 1994. godine. Roman *Ogledalo* pronađen je u njegovoj zaostavštini i objavljen je 1996. godine u izdanju Dignitas-a. S obzirom na dnevnički ulomak s početka romana i datum koji se u njemu navodi može se reći da je roman nastao u toku 1992. i 1993. godine. Roman *Ogledalo* je "uzoran primjerak suvremenoga crnogorskog romana jer

funkcionira kao rekapitulacija dugo vremena u interesu 'viših' ciljeva često prešućivanih tema koje se nastoje detabuizirati".²

Roman *Ogledalo* nastaje u periodu burnih dešavanja u Crnoj Gori i njenom okruženju. No, kako je autor sam istakao "to neće biti svjetovni roman, biće duhovni i posvećen crnogorskom duhu, mentalitetu, moralu, tradiciji i još po nečemu".³ Ono što je evidentno jeste da Đonović ovaj roman piše osobeno u odnosu na tradiciju pisanja koja mu prethodi te se "temelji na poetici

1 Borislav Jovanović, *Svemoderna Montenegro: od tradicionalizma do postmodernizma: eseji, prikazi i članci iz ovovremene (i ne samo ovovremene) crnogorske književnosti: završetak jedne trilogije*, CDNK, Podgorica, 2010, 51.

2 Jakov Sabljčić, *Hrvatski i crnogorski roman: međuknjiževna tumačenja*, Institut za crnogorski jezik i književnost – Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje "Vojislav P. Nikčević", Podgorica – Cetinje, 2010, 57.

3 Igor Đonović, *Ogledalo*, Fondacija "Ljubica i Tomo Lompar", Cetinje, 2011, 5.

osporavanja, ali u skladu s postupcima i implikacijama postmoderne provenijencije s tim da zbog toga roman nije eksplicitno pripadan toj poetici".⁴ Važno je pomenuti da je "postmoderni kao kulturnoj paradigmi osobito svojstveno oblikovanje historiografskoga/literarnoga teksta, povijesnoga/fikcionalnoga subjekta, ideoloških konstrukcija, povijesno i kulturno uvjetovanih diskurzivnih formacija".⁵ Ovim romanom se potvrđuje i da "identitet (klasni, etnički, rodni, nacionalni ili civilizacijski) nije pitanje neke unaprijed same po sebi dane biti, već tvorba koja se oblikuje i posreduje, među ostalim, ideologijom, uopćavanjima, predrasudama, politikama diskriminacije, nacionalnim simbolima, stereotipima".⁶

Možemo reći da je u ovome romanu veoma važno unutrašnje stanje likova, ali isto tako ih i događaji bitno određuju, posebno njihova djelanja i djelanja drugih likova na njihovu štetu ili korist. Unutrašnji sukobi i previranja u snažnoj su vezi s događajima u kojima likovi učestvuju. Dijalozi su vrlo rijetki. Dominira unutrašnji monolog i sve je dato u ispovjednom tonu. Pripovijedanje i deskripcija su takođe pripovjedne tehnike kojima se autor služi – opisima prostora i fizičkog izgleda pojedinih likova posebno se ističu razlike između naroda, običaja, njihovih svjetonazora. U fragmentu iz dnevnika autor objašnjava zašto se i za koju formu romana odlučio – odabrao je varijantu "koja je manje pretenciozna, pruža više sloboda i mogućnosti rasplinjavanja".⁷

Roman ima prstenastu strukturu. Na početku je dat dio iz dnevnika koji upravo autor potpisuje, a u prvom poglavlju (dato u kurzivu) nagovještava se ambijent u kojem se roman piše, ali i ambijent u kojem dvojica komita razgovaraju i pletu niti središta samog romana. Dakle, središnji dio romana jesu njihove priče te tako pratimo dvije pripovjedne ravni: jedna prati priču Mašana i njegovo školovanje u Rusiji, a druga Jovana i njegov rad u Americi. Ono u čemu se na neki način njihove priče sastaju, odnosno završavaju, jeste borba za oslobođenje Crne Gore. Nakon njih javlja se ponovo pripovjedač iz prvog poglavlja i tako uokviruje roman. Tu se roman ne završava već pratimo novog pripovjedača koji je Jovanov sin, a Mašanov zet. On se sprema za odlazak na biračko mjesto te je riječ opet o nekoj borbi za oslobođenje države – ne više puškom, već olovkom.

4 Jakov Sabljčić, cit. djelo, 65.

5 Isto, 65.

6 Isto, 66.

7 Igor Đonović, cit. djelo, 5.

Mašan i Jovan se retrospektivno iz razgovora vraćaju na priču o svojim životima – u tim ispovijestima radnja teče hronološki uz povremene retrospektivne osvrte na pojedine događaje.

Sama struktura svojom specifičnošću uslovljava i specifičnost pripovjedača, a u ovom romanu ih je više od jednog. Autor u prvom licu pripovijeda u dnevničkom ulomku, što je u potpunosti u skladu s tom vrstom teksta. Mašan i Jovan su u svojim pričama pripovjedači, dakle, opet je riječ o pripovjedaču u prvom licu. Pripovijedanje je subjektivno, plod je prijećanja te možemo reći da je i pripovijedanje i ispovijedanje istovremeno. Autor-pripovjedač je "uočljiv u prvom, uvodnom i završnom, dvadeset i drugom poglavlju romana, a dijelovi tih poglavlja kurzivom su naglašeno izdvojeni od preostalih dijelova teksta".⁸ On se čini sveznajućim, poput nekog svevidećeg oka koje posmatra nekoga ko će svoj izlazak na biračko mjesto kasnije ispričati u prvom licu. Taj autorski pripovjedač javlja se i u četvrtom i četrnaestom poglavlju kao neko ko komentariše i rasvjetljava unutrašnje stanje Jovanovo koji još uvijek čeka da dođe red na njegovu priču. U tim poglavljima javlja se i kratak dijalog Jovana i Mašana te se tako dvostruko prekida pripovijedanje u prvom licu i usporava radnja. Kako Jakov Sabljčić ističe, komentari pominjanog ekstradijegetskog pripovjedača jesu metakomentari, a ono što se njima želi postići jeste naglašavanje procesa konstruisanja priče, isticanje fiktivnosti likova, uspostavljanje komunikacije s čitaocima direktnim obraćanjem, te se priziva bliskost čitaoca i naratora pokušajem zajedničkog vrednovanja likova i komentariše se sami čin pripovijedanja.⁹ Za takve metanarativne postupke može se reći da su "pokazatelj Đonovićeve upletanja postmodernih pripovjednih postupaka u inače pretežno moderan(subjektivni) tip pripovijedanja".¹⁰

S obzirom na specifičnu strukturu romana ne možemo na uobičajen način govoriti o etapama u razvoju radnje. Mogli bismo u zasebnim pripovjednim tokovima možda ih i odrediti, ali rasplet ostaje skriven, on se može samo naslutiti. Uvodni djelovi jesu priče dvojice komita o prilikama i životu u Rusiji i Americi, a zaplet kao da se dešava u ljudima samima, kao pojedincima, a kulminira na kolektivnom, nacionalnom nivou. Tu je veoma važan čin odlaska kralja Nikole u Italiju, što su mnogi shvatili kao kraljevu izdaju svoga naroda. Rasplet kao da se nikad nije ni desio. Ni dan-danas. Samo se sve još više

8 Jakov Sabljčić, cit. djelo, 80.

9 Vidi: Jakov Sabljčić, cit. djelo, 81.

10 Isto, 81.

zaplice, često kulminira, ali raspleta niđe. Izrazi koji su ponajviše prisutni u opisima događaja i postupaka jesu slava, ljepota, sramota, stid, glad, borba, podsmijeh, kukavice, junaci, neprijatelj, sloboda, izdaja. Iz samo nekoliko riječi može se rekonstruisati cjelokupna datost u romanu, oživjeti slika Rusije, Kavkaza, Srbije, Turske, Crne Gore i odnosa među njima, ali i unutrašnjih sukoba u svim likovima.

Kad je riječ o određivanju mjesta i vremena, odnosno radnji, u ovome romanu, možemo reći da su nam te informacije u svim njegovim djelovima precizno date. U dnevniku je dat datum 21. april 1992. godine. Vrijeme nastanka romana i samog njegovog pisanja veže se, dakle, za ratne sukobe koji su devedesetih obilježili raspad Jugoslavije, a mjesto je Beograd. Mašan i Jovan svoje životne priče pripovijedaju 1921. godine skrivajući se u mlinu na crnogorskoj planini Konj građanski. Narativni tok koji prati Mašanovu priču počinje 1905. godine, kad je pošao na školovanje u Rusiju (važna mjesta su Petrograd, Čerkesk) i završava u Crnoj Gori u vremenu Balkanskih ratova. Jovan se u svojoj priči osvrće na detinjstvo, a u Ameriku odlazi 1906. godine (važna mjesta su Vašington, Ter Ot, Čikago). Kad je doznao za rat, u Grčku dopijeva 1916. godine, te nakon preživljavanja Solunskog fronta dopijeva u Crnu Goru. Radnja vezana za neimenovanog pripovjedača Mašanovog sina i Jovanovog zeta odvija se na Cetinju 1995. godine.

Nijesu slučajno odabrane Amerika i Rusija kao mjesta radnje u ovome romanu – ta dva velika prostora značajni su za razumijevanje onog manjeg, ali glavnog u ovome romanu – Crne Gore. U velikoj Rusiji se uči vojna škola, da se ne iznevjeri tradicija. No, Rusija je prilika da se u ovome romanu ukaže na sličnosti između odnosa Kavkaz – Rusija i Srbija – Crna Gora: "Rusi su ovijema šćeli nametnut svoju vlast silom na sramotu, pobit njihove vođe, a od ovijeh koji preteknu napraviti mekušce koje mogu okretat kako im je drago."¹¹ Kavkažani su kao i Crnogorci htjeli samo slobodu. Sugerise se velika sličnost između Kavkažana i Crnogoraca, naglašavajući da su to "poludivlji narodi". Govorimo o stereotipima koje su iznjedrili narativi drugih (ponajviše oni ponikli u Srbiji) o Crnogorcima, pokušavajući ih predstaviti onakvima kako njima odgovara: "Oni nemaju savjest, njih obraz ne smeta, za pare bi i guzice dali i od nas će napraviti ono što im je volja. Napraviti će od nas gore ljude no što su oni, da bi svijetu mogli pokazat kako ima i gorijeh od njih i kako te gore treba naučit da bi

postali bolji, a oni su nam najbliži, najbolje nas razumiju i najbolje će nam pomoć. Kad dograbimo Narodnu riječ onda vidimo kako nas po svijetu prikazuju ka divljake, neobrazovane i lijene ljude koji samo ratuju, piju krv i za drugo ne znaju."¹² Slične su sudbine i Kavkažani koji "nijesu šćeli tražit dozvolu od ruskoga cara da oru svoje njive i napasaju stada na svoje pašnjake, kad za tako nešto nijesu imali ni potrebe ni razloga".¹³

S druge strane je Amerika kao obećana zemlja, kao spas od bijede i gladi. No, niko od Crnogoraca koji su se vratili iz Amerike nije govorio o tome kako je zaista i proživio godine provedene tamo: "Ćutali su kako se tamo rade najteži poslovi koje je čovjek izmislio; ćutali su o rudnicima, prepunim barakama, stjenicama, prsloj robi, glibu, jednoj hrani, žali za domovinom. Pričali su o Americi i pokazivali blago koje su donijeli, ali su ćutali o tome kako su po rudnicim gvožđa i uglja ostavljali ono najvrednije – mladost i zdravlje."¹⁴ Kako su dovedeni Kavkažani u Rusiji u vezu s Crnom Gorom, na sličan način povezuje se sudbina afro-naroda u Americi s tretmanom Crnogoraca od strane pojedinih naroda: "Danas smo ti mi crnci u sopstvenu zemlju. Danas nas Srbi gledaju ka crnce, ka nižu rasu, ka ljude nedostojne mjesta na koje se nalazimo, ka bića koja treba podjarmit i ne dat im da rade ništa de bi se mogli pokazat i dokazat da nijesu životinje no ljudi sposobni, čak i sposobniji od njih, da svaki posa urade valjano, onako kako to svijet od njih očekuje."¹⁵

Ono što je jedina istina jeste da ne postoji samo jedna slika, jedna strana – ni čovjeka, ni događaja. Pogubni su zaključci o cjelini na osnovu jednog njenog dijela jer ne karakterišu čitav narod "odabrani" pojedinci. U ovome romanu se kao najveći neprijatelji ističu pojedini politički režimi koji zarad ličnih interesa pokušavaju poturiti određene narative kao jedine istinite. Jedina borba koja je potrebna jeste borba protiv neznanja: "Moj Jovane, njihov narod ne treba mrzjet, jer njihov seljak nije kriv za ovo što nam rade i sigurno ništa ne zna o svemu tome ka što ni ruski seljaci nijesu ništa znali o pogibiji na Kavkaz, ali iz toga neznanja potiče sve. Moramo učiti našu decu da se vole sa njihovijem narodom, ali ih moramo podučit da njihovome režimu ne vjeruju ni riječ i da ga se paze ka od zmiije otrovnice. Moramo ih naučit da razlikuju dobro od lošega i nikad

12 Isto, 72.

13 Isto, 48.

14 Isto, 83.

15 Isto, 116.

11 Igor Đonović, cit. djelo, 46.

to dvoje ne pomiješaju."¹⁶

Kao što smo više puta naglasili mjesto i vrijeme jesu u vezi sa istorijskim događajima (Balkanski ratovi, Jugoslovenski rat i raspad Jugoslavije), mjesta se opisuju tek onoliko koliko je potrebno autoru da nas kao čitaoce "smjesti" i podseti. Čini se da i opisi mjesta sugerišu sukobljenost, i to ponajviše sukobljenost između onoga što jeste i onoga kako izgleda. Gradovi Beograd i Cetinje imaju, odnosno imali su nekad nešto zajedničko – pazar, tj. pijacu – mjesto koje je vrijeme promijenilo, pretvorilo u legendu. Vidimo kako je jedan detalj važan za predočavanje prilika i ljudi sa tih prostora: "Ali, ove tezge poslužile su samo da bi se pokazala mala sličnost i velika razlika između dva grada – jednog u kojem je sve počinjalo i jednom u kojem se sve završava. Poslužile su i da pokažu razliku između dva seljaka – jednog koji će iskoristiti svaku priliku da te opelješi i ošteti na kantar, kao i ti njega cjenkanjem i drugog, koji je došao da se oslobodi svoje teško stečene muke, da ti proda dio svoje duše koja se nalazi u svakom peru raštana i svakoj grivnji ukljeva."¹⁷ Autor razbija stereotipe opisujući i Cetinje kao mjesto koje ne mora uvijek biti ponos Crne Gore, ima u tom gradu još nečega: "Taj grad je mali u očima svijeta, ali je Crnogorcima velik i važan, bar onoliko koliko njima Beograd. Pun je kulture i nekulture, lažnog morala i nedotaknute etike, kao i svaki stari grad koji je imao imalo značajniju ulogu u istoriji jednog

16 Isto, 81.

17 Isto, 136.

naroda. Neki ga upoređuju sa Spartom, drugi Atinom, treći Aleksandrijom, četvrti jednom posjete taj grad i zauvijek žele ostati u njemu, peti ga doživljavaju kao najveću robiju."¹⁸

Posebno je upečatljivo predočena jedna prostorija u ovom romanu – to je ona u kojoj se može oprati tijelo, ali ne i savjest. U posljednjem poglavlju pripovjedač (ujedno i lik) vidi u ogledalu lik svoje savjesti, svoje prošlosti, no ne može samo baciti krpu preko ogledala i oprati sopstveni obraz. Osim toga, naglašava se u ovom poglavlju da se nekad izdaja sprovodi djelanjem, a nekad upravo suprotnim – nečinjenjem. Pod kojim se to tušem mogu sprati sa sebe saznanja da se moglo nešto učiniti, reći, doprinijeti promjeni, a nije se učinilo ništa? Ostalo se ušuškanu u ćutanju i trpljenju. Koja voda to najbolje pere? Nema je. Nema rijeke zaborava.

Najvažniji likovi u ovome djelu su Mašan, Jovan, kralj Nikola, Gligorić, Hamadan kan, Martinović, Diglišić, neimenovani pripovjedač-lik iz posljednjeg poglavlja. Likove Mašana i Jovana upoznajemo u drugom poglavlju. U toku je rat, a oni se skrivaju kod mlina na planini Konj građanski (Crna Gora). Mašanov lik motivisan je raskrinkavanjem lažnog morala, a Jovan demitologizacijom i antiutopizacijom Amerike. Posebna pažnja usmjerena je na unutrašnja stanja ovih likova, njihova promišljanja i kolebanja. U svemu tome uočavamo snažan uticaj vremena i događaja na poglede svakog od likova. Veoma je važan sistem vrijednosti u skladu sa

18 Isto, 134.

kojim su odgajani likovi i onaj koji se njeguje u njihovoj okolini. To je posebno uočljivo u onim poglavljima u kojima se govori o poslovima koji su za jednog Crnogorca ponižavajući i sramni. Naime, Mašan mora po kazni skupljati lišće u dvorištu škole u Petrogradu, ali bilo bi sramota da do Crne Gore stigne glas o tome kako su ga otac i Kralj poslali u Rusiju da uči, a on radi takvo što. Slično je i u drugom velikom prostoru – Americi. Jovanu u jednom trenutku pada na pamet da odustane od posla u rudniku, ali zna da bi onda mogao još samo čistiti ulice nekog američkog grada. Posao jeste lakši, ali obrukao bi porodicu kad bi se doznalo da je otac zadužio imanje da bi sina poslao da skuplja američko đubre po ulicama. Slika ruskih dama i gospode data je iz Mašanove perspektive – oni su izvještačeni, lice-mjerni. Njihovo gospodstvo i poštenje su lažni toliko da bi najradije i oni sami pobjegli od sebe. Vidimo da to nije slika Rusije za koju znaju, odnosno misle da znaju njegovi sunarodnici u Crnoj Gori.

Pažnju privlači opis vanjštine pojedinih likova, a uglavnom su dati opisi obojeni reakcijama onih likova koji te pojedinosti primjećuju i na osoben način doživljavaju. Posebno je upečatljiv lik Crnogorca koji se ne može priviknuti na američki život i koji svojom pojavom podseća Jovana na domovinu te moli Jovana da poljubi prvi crnogorski krš koji sretne: "U prostorije će su se okupljali zateka sam jednoga đeda koji je izgleda ka da nije mrda iz katunske nahije. Tako se ponaša u sred Kanade i mora da su ga mještani gledali ka kavo čudo. Bio je obučen u crnogorsku robu i za pas mu je bio zataknut jatagan koji je mora skrivat kad izlazi naizvan, da ga ne bi uhapsili."¹⁹ Nailazeći na gostoprimstvo Crnogoraca u Americi Jovan ističe da Crnogorci kao narod nijesu čudni, već ljudi jer i "najviša crnogorska sirotinja spremna je u svaki čas da ti spremi ručak kakvog se ne bi zastidio da povedeš i cara".²⁰ Trudeći se da zadovoljimo druge i da im priredimo nezaboravnu predstavu uz bogatu zakusku, šetimo li se nekad istine i potrebe za sosptvenim zadovoljstvom?

Slično onom đedu u crnogorskom odijelu u Americi predstavljen je Mašan u Rusiji. Gligorić, zadužen za brigu o Mašanu dok je u Rusiji, dao je Mašanu crnogorsku robu, levor i jatagan da bi ga tako vodio sa sobom kao potvrdu svoje moći i superiornosti – Mašan je poput predstavnika kolonizovanih naroda, kao žrtva porobljavanja, trofej velikih i silnih, kao majmun vodan po vašarima: "U njega je bila zapakovana najljepša

crnogorska roba, kakve još nijesam gleda nako u gospodara; uz nju su bili još jedan levor i jatagan. Reka je kako neće da ga bilo ko služi, nego treba da se vidi kako mu je sluga pravi kršni Crnogorac, koji podiže ugled svojega pretpostavljenoga i svijeh koji se nalaze u njegovu blizinu. Po njegovijem riječima nije to bilo ništa neobično, jer ću sukoro videt kako na visoke prijeme predstavnici turskoga sultana, engleskoga kralja, francuskoga i austrougarskoga cara, isto tako, imaju zaštitnike obučene u njihova domorodačka odijela koja potiču iz Egipta, Indije, Alžira i Bosne – provincija koje su imale status njihovijeh kolonija."²¹ Time bi se možda neko i ponosio, no Mašan je svjestan položaja u koji ga je Gligorić doveo.

I u Mašanovom doživljaju izgleda ruskog cara vidimo kako se prave paralele između mjesta u kojem se živi i fizičkih i psiholoških karakteristika ljudi: "Ruski car je bio mlad čovjek i Nikola mu je moga bit otac. Ima je neki oštri, ledeni pogled koji je moga bit opasniji od ruske zime. Bio je visok i pravoga držanja, žut – pravi Rus."²² Osobit je i opis Kavkažanina Hamadan kana: "U ona dva-tri koraka koja sam napravio do njega vidio sam čovjeka od nekijeh metar i devedeset, od sunca opaljeno lice, kukasti, arbanaški nos, nemirne smeđe oči koje su strijeljale svud okolo i bijele zube iskežene u neki poluosmijeh koji nije značio ni neprijateljstvo ni dobrodošlicu i po kojemu nijesi zna što misli – prezire li te ili te voli."²³

Nakon nekog vremena provedenog s Kavkažanima, Mašanu još teže pada spoznaja da ih mora ubijati po ruskom naređenju – to bi bila izdaja i ošećao bi se kao da je krenuo na svoj narod. Bio bi isti kao oni koji su njegov narod izdali: "Ko je moga vjerovat da ćemo podizat Srbiju, a ona nam vratit prolivanjem bratske krvi, paljenjem kuća, rušenjem crkava, ogogaljivanjem zdravijeh i svijema svirepostima, kojih se čovjek ne može ni sjetiti niti ih zaboravit. Ta država me podsjeća na pjanca koji se čitavoga života tetura, pada, diže se, pa opet pada sve dokmu nije došlo do glave da napravi barem mali odmor od pića, pa kad je doša malo svijesti psova je one oko sebe ne sjećajući se da su ga oni nosili, pridržavali, podizali, lijegali u krevet, kupali, umivali, preobukovali i gotovili večeru. Opet će se Srbija opjanit, pa će zakukat za nama i tražit da je opet neko diže iz gliba, da joj pere robu i čisti rane zadobijene u pjanom padu, samo što će se prije toga

21 Isto, 34.

22 Isto, 39.

23 Isto, 53.

19 Isto, 128.

20 Isto, 122.

dobro napit naše krvi da joj obnovi džigericu; a naša krv joj izgleda nije teška za stomak."²⁴ Ima tu riječi i o prečeranim idealizovanjima jednog naroda u koja se toliko čvrsto vjeruje da se ni loše kad čine ne želi videti: "Mnogo smo mi idealizovali taj narod, mnoge smo pjesme i bajke čuli o njima i to su nam bila saznanja o jednome narodu. ruska saznanja o Crnoj Gori bila su stara po pedeset godina, a naša o Srbima zaustavila su se u vrijeme Miloša, Lazara i drugih junaka toga doba. Želeći živjet sa njima zaboravili smo koliko se taj narod promijenio od kosovskoga doba, nijesmo šćeli videt ništa ružno, gledali smo samo ono lijepo i nadali se da će jednom svuđe biti dobro kad bude slobodna zemlja Miloševih potomaka."²⁵

Mašan je lik koji se ponajviše preispituje i trudi se da sagleda sve moguće strane i uzročnike dešavanja u kojima učestvuje. On jeste svojim porijeklom i mjestom u kojem je stasavao snažno povezan s moralnim načelima i vrijednostima koje njegova zajednica ističe. No, on promišlja svijet oko sebe, nastoji videti više od onoga što se jednom davno reklo, a narod usvojio i nikad pomislio da drugačije može biti. On je svjestan toga da će uvijek istina jedne veseliti, a drugima neće odgovarati: "Možeš li se usuditi da ne vjeruješ u drugu stranu kad su tvoje dedove, očeve i tebe učili da je to jedina prava strana i da druge nema niti je smije biti. Jesu li ti učitelji lagali radi nekijeh drugijeh ciljeva, radi nekijeh svojijeh i tuđijeh interesa za koje su potajno primali plate. Možeš li vjerovat da ti čine dobro, iako te satiru u crnu zemlju iz koje nikad nećeš izić, jer je posipaju pepelom zaborava. Smiješ li se usudit da povjeruješ kako njih nijesu učili ka tebe. Možeš li vjerovat kako su ih učili da nas treba gazit. (...) Jesi li prije tri godine smio progovoriti o tome i smiješ li danas izać na Balšića Pazar i sa neke kamene tezge viknut da te svi čuju što je prava istina i očeš li za tri godine smjet da učiniš nešto slično, ako ti se desi da preživiš ovo čudo."²⁶ Osim toga, posebno se naglašava kolektivni ošećaj inferiornosti koji se pokušava nametnuti narodu: "Sad me ćeraju da se zovem drukčije no što mi je ime, da se krstim u istu vjeru, ali drugoga imena, da pljunem na sve i idem pognute glave ne smijući nikome na svijet kazat da sam Crnogorac; ka da su Crnogorci nekome krivi dio učinjeli, pa se moraju stideti svojega imena i skrivat pogled od ljudi ka što su oni."²⁷

24 Isto, 110.

25 Isto, 71-72.

26 Isto, 81.

27 Isto, 109.

Osobitost Đonovićeve književnog izraza leži u njegovoj ekspresivnosti i sočnosti jezika, bogatog narodnog crnogorskog jezika. Upravo je to jedan od načina karakterizacije likova Mašana i Jovana, upravo je to sloboda koja se priželjkuje – govoriti slobodno, bez okova standardne norme, onako kako se i misli, onako kako same riječi naviru. Najprirodnije, najiskrenije. Svojim jezikom, na svoj način.

Na kraju možemo reći da je ovo roman protkan slikama drugih o nama i našim slikama o nama samima. I jedno i drugo rađaju stereotipe. Ovo je roman o potpunoj dekonstrukciji tih stereotipa, odakle god oni da potiču. O pretresanju tema nacionalnog kompleksa i tradicije čojstva i junaštva. Čitajući roman postajemo svjesni toga kolika je snaga narativa koji pletemo jedni o drugima. Shvatamo da o drugima znamo samo posredno, nedovoljno, a skoro uvijek samo negativno. O nama samima znamo najviše, naravno. A to najviše sastalo se u "jedno" koje se ne mijenja jer smo to jednom tako usvojili i dovoljno je. Ne treba tražiti ispod površine, može se desiti da se sa sobom upoznamo. Prostori i društveni odnosi opisani u ovome romanu jesu važni za značenje ovog djela, ali ne i rezervisani samo za književno djelo kao fikciju – to je stvarnost mnogih vremena i prostora. Crnogorskog ponajviše. *Ogledalo* je zaista ogledalo, ali ogledalo u kojem vidimo lik koji nam se možda i ne dopada. Zar je onda ogledalo krivo?

Ono što primjećujemo nakon analize romana jeste da su svi njegovi elementi u potpunosti u skladu s temom: pripovjedačka razuđenost odnosno raznolikost koja ima isto jezgro te različite vremenske i prostorne odrednice koje se sastaju u "Istom" doprinose utisku da svjedočimo jednom kružnom kretanju, istim zapletima bez raspleta. Posebno treba obratiti pažnju na godinu u kojoj se dešava radnja u posljednjem poglavlju – izbori 1995. godine. Znamo da je autor romana poginuo 1994. godine te da nije riječ o nekom konkretnom događaju iz 1995. godine. Ovim skokom u budućnost sugerise se neminovnost istih sukobljavanja i previranja, jer se nikad nije do kraja raščistilo. Ni sa državom, ni s narodom.

... *Ovaj rad nastaje u Crnoj Gori 2022. godine. Dakle, mjesto dešavanja isto. Godina nova, ali vrijeme neko staro. I za ove naše prilike možemo reći isto ono što je napisao Đonović u romanu "Ogledalo": "Ne napredujemo, ne mrdamo, a cijeli svijet hita u novi vijek. Amerikanci i Rusi šetaju po mjesecu, crnci se kandiduju za predsjednike, Kavkažani su odavno dobili svoja prava, a mi drvimo o istim stvarima."*²⁸...

28 Isto, 137.

UKUSI CRNE GORE

Izvor: Ukusi Crne Gore

Japraci od raštanja

Sastojci:

- raštanj.....kilogram
- juneće meso.....600 g
- crni luk.....200 g
- so.....20 g
- biber.....10 g
- riža.....100 g
- suvo meso.....500 g
- ulje.....150 g
- kisjelo mlijeko.....3 dl
- jaja

Priprema:

Raštanj oprati, blanširati i odstraniti peteljke. Juneće meso sitno isjeckati ili samljeti. Crni luk sitno isjeckati, izdinstati na masnoći, dodati meso da se uprži, a potom i rižu, lagano miješati i začiniti, pa povezati jajima. Gotov fil stavljati na listove raštanja i uvijati sarmu. U prikladnu posudu staviti isječene listove raštanja i na njih ređati ukrug savijene japrake. U sredinu postaviti komade suvog mesa, naliti vodom i prakriti cijelim listovima raštanja. Kuvati na tihoj vatri nekoliko sati.

Po tri-četiri gotova japrake služiti u prikladnoj posudi, a preko ili posebno servirati kisjelo mlijeko.

Starinska alva

Sastojci:

- ulje.....4-5 kašika
- brašno.....4-5 kašika
- šećer u prahu za posipanje

Za šerbet:

- šećer.....6 kašika
- voda.....2,5 dl
- sjeckani orasi.....100 g

Priprema:

U veći tiganj usuti ulje, zagrijati ga i dodati brašno. Pržiti malo na nižoj temperaturi, sve vrijeme miješajući da ne bi pregorelo. Pržiti toliko dugo dok brašno ne dobije lijepu braonkastu boju i ne počne da se odvaja od varjače.

Posebno kuvati šećer i vodu desetak minuta, pa vrelim šerbetom prelići prženo brašno i stalno miješati dok se alva ne zgusne. Potom dodati sjeckane orahe, dobro izmiješati i odmah skloniti sa šporeta.

Gotovu alvu vaditi kašikom, slagati na tanjir i posuti šećerom u prahu.

PREDSTAVLJANJE KNJIGE U CRNOGORSKOM DOMU U ZAGREBU
DRAGUTIN LALOVIĆ - DOBA DRŽAVE -

PREDSTAVLJANJE KNJIGE U CRNOGORSKOM DOMU
NEBOJŠA TODORVIĆ - POLITIKA RUSIJE NA ZAPADNOM BALKANU

**PROMOCIJA KNJIGE AUTORA
DIMITRIJA POPOVIĆA
„KRATAK ŽIVOT ODRUBLJENE GLAVE”
I PERFORMANS „SJEME ZLA”
U GALERIJ KLOVIĆEVI DVORI
13. 6. 2022.**